

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

3. číslo / ročník XI. / září 2022 / cena 30 Kč

JAK VÁLKA ZMĚNILA EU

Obsah

■ Úvodník

Kam s ním? (Tomáš Fošum)	3
--------------------------	---

■ Česko

Čtyři trendy v české energetice, o kterých je důležité vědět (Petr Zenkner)	4
---	---

■ TÉMA: Polsko a jeho středoevropští sousedé

Orbán a Kaczyński – budou spolu ještě někdy krást koně? (Jan Blažek)	6
Česko-polské vztahy: všechno v pohodě? (Vít Dostál)	8
Polsko-slovenské vztahy ožily. Z Varšavy do Bratislavy se však stále létá přes Vídeň (Piotr Bajda)	10
Polsko-německé vztahy v zajetí historické politiky (Michal Lebduska)	13

■ Střední Evropa

Rakušané volí prezidenta. Ten současný sází na TikTok (Miroslav Šepták)	15
Otrávená Odra jako důsledek vládní ignorance (Wojciech Hofmański)	16
Slovensko po další vládní krizi: Matovičova destrukce pokračuje (Marián Balázs)	18
Jak půlrok války na Ukrajině přiměl EU k historickým změnám (Karel Barták)	20
Obrozenci z Horního Slezska (Kamil Czański)	22

■ Rozhovor

EU dlouho zavírala oči před děním v Maďarsku. Dnes už má jen jednu páku, a to peníze (Karel Barták)	25
---	----

■ Kultura

Kafka z Drohobyče (Lucie Zakopalová)	27
Groteskní obrázek vlády mstivých ubožáků (Matúš Guziar)	29
Malostranský Faust v uhrančivém debutu světového formátu (Jan Gregor)	31

■ Historie

Rusínský Mnichov. Jak jsme v roce 1945 přišli o Podkarpatskou Rus (Táňa Matelová)	32
Křišťálové čisté dědictví (Jan Holovský)	35

■ Zraněná města

Žitava: umírající středoevropská idyla (Martin Veselka)	37
---	----

Vybrané články z tohoto čísla (Demokratický střed 3/2022) byly podpořeny z prostředků Česko-polského fóra Ministerstva zahraničních věcí ČR.

ČESKO-POLSKÉ
FORUM
POLSKO-CZESKIE

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

AMO.CZ

Demokratický střed

3/2022, vydáno v září 2022, ročník XI.

adresa: Demokratický střed, Jirečkova 1012/9, 170 00 Praha 7,

e-mail: redakce@demokratickystred.cz, web: www.demokratickystred.cz

šéfredaktor: Tomáš Fošum

zástupce šéfredaktora: Petr Zenkner

redakční rada: Tomáš Chlum, Marie Bydžovská, Marie Jüptner Medková, Jan Jüptner, Pavel Cechl,

Tomáš Orlík, Jan Holovský, Anna Plasová

grafická úprava: Jiří Kaufner, fotomontáž na úvodní straně: Demokratický střed, logo: LUSEL

vydavatel: Demokratický střed, z. s.

č. účtu: 2400332468/2010

registrační číslo MK ČR E 20906, ISSN 1805-6202, vychází 4 x ročně

Bude předseda hnutí ANO Andrej Babiš kandidovat na prezidenta? Dnešní Česko samozřejmě hledá odpovědi na důležitější otázky, než je tato. Dopady ruské vojenské agrese vůči Ukrajině a prudký vzrůst cen energií snoubící se s rekordní inflací řeší celá Evropa. V české veřejné debatě po nedávných protestech svolaných proruskými a autoritářskými silami často zazníval názor, že pokud vláda nezajistí pro občany a firmy plyn a elektřinu za dostupné ceny, ohrozí tím demokratické uspořádání v zemi. Na tom bezpochyby něco bude, podobných černých scénářů zahrnujících třeba i rozpad Evropské unie si lze představit celou řadu. Vezmeme-li ale za bernou minci, že tuzemské demokracii hrozí vážné nebezpečí, náhle se otázka politické budoucnosti Andreje Babiše nejeví jako druhořadá.

Pro pořádek raději hned zdůrazněme, že srovnávat Babiše například s ruským prezidentem Vladimírem Putinem, jak to udělala nedávno na svých předvolebních billboardech koalice Spolu, je nevkusné. Můžeme si o českém expremiérově myslet ledacos, ale přirovnávat ho k válečnému zločinci nelze. To samozřejmě neznamená, že Andrej Babiš není svým způsobem nebezpečný. Jeho politická dráha o tom přinesla bezpočet důkazů. Začínal s maskou středopravicového politika, kterého coby odpovědného podnikatele děsí představa společnosti prolezlé korupcí. Během svého vládnutí se pak ovšem v parlamentu často opíral o extremisty z KSČM a SPD. Po prohraných volbách a odchodu z premiérského křesla se svou rétorikou začal různým extrémním proudům sám blížit, když se mimo jiné snaží – byť ne na plná ústa – zpochybňovat pomoc ukrajinským válečným uprchlíkům.

Tento posun ke spolupráci s krajními politickými silami byl asi v Babišově případě nevyhnutelný. Jeho střet zájmů a různé korupční kauzy představují pro každou normální stranu příliš velké reputační riziko. Běžnému koaličnímu soužití brání též Babišovy vlastnosti, jako jsou snaha poroučet, neloajálnost a sklon k chaotickému jednání. Charakterizuje ho i hodnotová nestálost, která vyplývá zřejmě částečně z toho, že od vstupu do politiky běží o život. Z pološera svého podnikatelského světa vystoupil na navštívené jeviště, odkud pro něj zatím není návratu. Vlastní názorové veletoce ho evidentně netrápí, hlavně se chce v politice udržet.

Tuto potřebu v jeho vnímání posiluje i v září zahájený soudní proces, v němž čelí obžalobě z dotačního podvodu. V jeho podnikatelské minulosti se zřejmě najdou i další záležitosti, které by před soudem mohly skončit. Rozsáhlá imunita hlavy státu by pro něj byla v tomto smyslu ideálním řešením. Těžko říct, z jakých důvodů s oznámením prezidentské kandidatury tak váhá. Možná se obává další prohry v důležitých volbách nebo se touží vrátit do premiérského křesla a sází na to, že souběh hned několika vážných krizí vládu Petra Fialy (ODS) brzy smete.

Pokud by nakonec do boje o Pražský hrad vstoupil, vedl by pravděpodobně vyhecenější kampaň než před posledními sněmovními volbami. Zatímco k zisku premiér-

ského křesla mu v případě existence vhodných koaličních partnerů může stačit jeho stabilní podpora kolem 30 procent, v prezidentských volbách musí přesvědčit nadpoloviční většinu hlasujících. Je málo pravděpodobné, že by v nějakém větším množství dokázal oslovit lidi, kteří loni v říjnu pod-

pořili strany současné vládní koalice. Případně mu tedy nezbude nic jiného než se obrátit na příznivce SPD, KSČM nebo Přísahey (což už dělá) a také na ty, již k volbám většinou nechodí. Umírněná rétorika na rozdíl od radikálních projevů u většiny z nich nezabere.

V lednu, kdy se prezidentské volby uskuteční, mohou problémy spojené s válkou, energetickou krizí a drahotou vrcholit. V takto vyhecované atmosféře by se Andrej Babiš mohl cítit jako ryba ve vodě. Pod kotel by přikládala i část jeho odpůrců, kteří dělají kontraproduktivní kroky typu narušování Babišových mítinků. Jenom tím ženou vodu na jeho mlýn. Každá prezidentská volba společnost rozdělí, tentokrát by to ale mohla udělat obzvláště důkladně.

Spíše řečnického charakteru je otázka, jak by se po svém zvolení prezidentem Babiš choval. Je podobným politickým dravcem jako Václav Klaus a Miloš Zeman, kteří si leckdy vykládali prezidentské pravomoci po svém. Babiš na rozdíl od nich není dobrým řečníkem, takže by ho běžné prezidentské formality a slavnostní projevy asi neuspokojovaly. Usiloval by o maximum moci a prosperity svého Agrofertu. Místo některými vyhlášeného tatíčka bychom tak měli na Hradě protřelého kmotra.

Tomáš Fošum

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

Předplatte si Demokratický střed. Roční předplatné (4 čísla) činí i s poštovným 230 Kč.

Objednávejte na e-mailu: redakce@demokratickystred.cz.

Čtyři trendy v české energetice, o kterých je důležité vědět

Před téměř padesáti lety zažil Západ ropné embargo, které na něj uvalili arabští šejkové. Ceny vyskočily o 300 procent a otřásl se zažitý jistotou, že nafty a benzínu bude vždycky dost. Ropná krize tvrdě zasáhla západní ekonomiky. Zároveň ale spustila investice do solárních panelů a větrných turbín. Ruská agrese na Ukrajině a snaha státního monopolu Gazprom udělat z evropské závislosti na ruských surovinách zbraň povedou k ještě větším změnám. Těm se nevyhne ani Česko se svým energeticky náročným průmyslem. Nabízíme přehled čtyř trendů, které se u nás v příštích letech mohou projevit.

1. Cena energií se zpátky nevrátí

Zní to možná kacířsky, ale posledních patnáct let byly energie v Evropě levné. Nynější ceny elektřiny a plynu nemůže dlouhodobě přežít významná část českého průmyslu. Může kvůli nim zchudnout i řada domácností, jež si zvykly považovat se za střední třídu. Na současné výši tak ceny energií určitě nevydrží, i kdyby měla Evropa zrušit trh a zavést přídělky. Jsou důsledkem mimořádných událostí – války, tržní manipulace Gazpromu a nedostatku al-

ternativ, který se plně vyřeší až za dva tři roky. Navíc se vše propojilo s dalším problémem evropské energetiky, jímž je malý počet zdrojů při rostoucí spotřebě elektřiny. To platí třeba pro Německo, které se stále nevzdalo plánů na útlum jaderné energetiky. Právě očekávané problémy u našeho největšího a nejdůležitějšího souseda podpořily

Nový terminál na LNG v nizozemském přístavu Eemshaven. Část jeho kapacity si pronajalo Česko. Foto: Vlada.cz

růst cen energií již před válkou na Ukrajině. Rusové, kteří s nimi úspěšně manipulovali už minulou zimu, toho jen využili. Pokud bychom ale měli být fér – bez války na Ukrajině by tyto německé problémy byly řešitelné.

Potíž s nedostatkem zdrojů a dlouhodobá podinvestovanost evropské energetiky, jež poslední dekádu řešila více klima než vlastní udržitelnost, ale nezmizí, ani když bude mít Evropa dostatek zkapalněného plynu (LNG). A proto se ceny zpátky na nízkou úroveň předchozích let nevrátí. Byť určitě výrazně klesnou, možná někde ke 100 eurům (asi 2445 korun) za megawatthodinu. V polovině září dosahovaly téměř 500 eur, tedy zhruba 12 275 Kč.

Vláda ale nakonec přišla se zastropováním ceny elektřiny na 200 eurůch, která je však i tak stále mnohem vyšší než dřív. Proto i tato částka, jež by měla dokázat zabránit nejhoršímu propadu, v energeticky hodně ne hospodárném Česku požene dopředu úspory a povede firmy ke snaze zajistit si vlastní zdroje. Právě to bude jedna z hlavních změn, která nás v energetice potká.

2. Vznik zeleného průmyslu

V Česku je dost firem vlastněných domácím kapitálem, které chtějí a umějí vydělávat na ekologii. Zájem o obnovitelné zdroje, energetické služby a zelené technologie je více viditelný v posledních dvou třech letech. A určitě byly podpořeny evropským Green Dealem a příslibem stamilardových investic EU, jež jsou s ním spojeny. Příkladem toho, jak bude zelený průmysl v Česku přitahovat investice, je třeba nedávné rozhodnutí skupiny Pale Fire Capital, která získala čtvrtinu výrobce tepelných čerpadel Acond z jihočeského Milevska. Rodinná firma bratrů Hanusů díky tomu postaví nový závod a bude moci expandovat.

Jde jen o jeden z řady příběhů, jichž bude přibývat. Zelený byznys získá mnohem větší význam na tuzemském HDP, a tudíž ho budou brát vážně i politici. Zvýší se též počet lidí, které přímo živí. Změna může být vidět i na mzdách dělnických profesí. V typické tuzemské subdodavatelské firmě si zaměstnanec měsíčně vydělá 30 až 35 tisíc hrubého, což zahrnuje i různé příplatky a přesčasy. Kvůli nižším maržím těchto firem to v budoucnu zase o tolik lepší nebude. Pokud tedy člověk nepracuje ve Škodě Auto nebo nejde o kvalifikovanější obsluhu strojů. Jak ale tuzemský pracovní trh změní informace, že si člověk, který v době nynějšího boomu „jen“ montuje solární panely, klidně vydělá 60 tisíc? Asi ještě více než, když Lidl začal platit pokladním měsíčně téměř 30 tisíc.

3. Změna fungování přenosové sítě

Tuzemskou energetiku dlouhodobě ovládá společenství několika velkých hráčů. Jsou to „kluci a trochu i holky“, co spolu mluví a dobře se znají. Téměř veškerou výrobu elektřiny v Česku zajišťují jaderné a uhelné zdroje firmy ČEZ, dvojkou je na uhlí založená skupina Sev.en Energy Pavla Tykače. Vlivného hráče v domácí energetice představuje Daniel Křetínský z koncernu EPH, jehož podnikání

je nejvíce rozkročeno po Evropě včetně Velké Británie. V teplárenství je největším hráčem Veolia. Pak tu ještě máme šest velkých distribučních firem v elektřině a plynu a nad nimi správce mohutné přenosové sítě ČEPS.

Právě tato státní firma je pro změnu fungování české energetiky klíčová. Moderní energetika, jejíž součástí jsou výrobně levné, ale nestálé zdroje ze slunce a větru, potřebuje pro stabilitu sítě kvalitní podpůrné služby. To jsou dodávky elektřiny od specializovaných zdrojů, které jimi vykrývají dobu, kdy je v síti nerovnováha. Dispečeri také mohou zajistit stabilitu dohodami s podniky, že v jistou chvíli nebudou síť zatěžovat. Existují i zatím fantastické plány na to, že každý elektromobil bude minibaterkou, jež bude přispívat ke stabilitě sítě.

V Česku dosud platí, že státní ČEPS je jediný, kdo může podpůrné služby řešit. Centrální pozice ale vede k nezodpovědnosti ostatních, protože každý posílá svůj problém s nestabilitou výše a vše nakonec řeší dispečeri ČEPS. Pokud tento subjekt svoji pozici částečně decentralizuje, rozvine to úplně nový byznys, jenž by podpořil energetické služby. A pod tlakem toho, že si podniky pořizují vlastní baterie a budou mít vlastní zdroje elektřiny, k této změně dojde.

4. Dukovany se nepostaví

Mantrou české energetiky byla v posledních letech stavba nových jaderných zdrojů. Tu dosud blokovalo to, že stát nechtěl firmě ČEZ, v níž je většinovým akcionářem, garantovat výkupní ceny elektřiny. Až do letoška totiž platilo, že by musely být výrazně vyšší než tržní. Kromě technologických obtíží se stavbou a geopolitiky, již do chystaného tendru vnášeli s Ruskem provázaný poradce prezidenta Martin Nejedlý i samotná hlava státu Miloš Zeman, tak nový blok v Dukovanech neměl šanci, aby se ekonomicky vyplatil. Nynější vysoké ceny elektřiny tento předpoklad mění. Zároveň lze ale pochybovat, že by do roku 2037, kdy by měly nové Dukovany začít vyrábět, přežil průmysl, jenž by tuto elektřinu potřeboval. Tendr na nové bloky se momentálně rozjíždí, ale první kopnutí je daleko. Proto je pořád možné, že se nakonec žádný velký reaktor stavět nebude.

Do hry se tak může dostat nakonec nová jaderná cesta – menší a levnější malé modulární reaktory umístěné v regionech, kde je energeticky náročný průmysl. Tedy v severních Čechách, na severní Moravě či jinde. Tato technologie, která může být už do konce této dekády funkční, má jednu potenciální výhodu. Může opět vrátit jádro do hry jako sice obrovskou, ale přesto běžnou investici, kterou zafinancují banky a stát poskytne jen garanci. A to je věc, kterou potřebuje celá česká i evropská energetika. Jinak se z nynějšího přešlapování nikdy nedostane. Paradoxně právě Rusové, kteří chtěli pravý opak, k tomu Evropu – zdá se – dotlačili. Byť cesta k cíli bude ještě bolet a připraví o funkci nejednoho politika.

Petr Zenkner

Orbán a Kaczyński – budou spolu ještě někdy krást koně?

Ruský vpád na Ukrajinu vrazil klín mezi doposud dobře fungující tandem Viktor Orbán – Jarosław Kaczyński. Maďarská a polská vláda sice nadále vyznávají doktrínu iliberalismu a společného nepřítel vidí v „Bruselu“ a jeho hodnotách. Také mají obě zálusk na tučné evropské fondy, jejichž vidina se jim vzdaluje. Zuří ale válka, a na ni i politiku Kremlu mají Orbán a Kaczyński diametrálně odlišný pohled. I ve dvacátém století obě země většinou táhly za jeden provaz v dobách míru, zatímco v časech válečných stály na opačných stranách barikády.

Na konci letošního února napadlo Rusko Ukrajinu, a postavilo tak Viktora Orbána před nelehké rozhodnutí. Nešlo tolik o volbu mezi Ruskem a Západem, tam má předseda maďarské vlády dlouhodobě jasno. Z Východu přejímá politické názory a praktiky a z Evropy finance, naučil se se proto mezi oběma póly šikovně lavírovat. Bolestivější pro něj bylo, že si musel chtít nechtít vybírat mezi Moskvou a Varšavou.

Maďarský vůdce měl přitom nepříjemnou zkušenost z roku 2014, kdy odmítal jednoznačně odsoudit ruskou anexi Krymu. Tehdejší lídr polské opozice Jarosław Kaczyński (PiS), ač deklarovaný spojenec, se s ním po nějakou dobu demonstrativně odmítal stýkat. Orbán tudíž věděl, že vztah s Polskem ohrožuje, když pár týdnů před letošními maďarskými volbami zvolil vyčkávací taktiku, takzvaný strategický klid. A ještě k tomu vlastní opozici, jež volala po přesvědčivé podpoře napadené Ukrajiny po varšavském vzoru, líčil jako válečné štváče. Strach Maďarů z války, který vládě nakloněná média notně přizívovala, pomohl jeho straně Fidesz k masivní volební výhře. Polské politiky a veřejnosti ale svou strategií odradil a popudil.

A mělo být ještě hůř. Ve většině maďarských médií, kterou kontroluje současná politicko-hospodářská elita, jednoznačně začal převládat prokremelský narativ. Maďarsko sice z počátku přijalo desítky tisíc ukrajinských uprchlíků, odmítlo ale pomoci Ukrajinu vyzbrojovat, dokonce přes jeho území nesmějí jít ani dodávky z třetích zemí. Odvetné unijní sankce sice nikdy nezablokovalo, ale vždy je alespoň zkomplikovalo. Polská reakce na sebe nemohla nechat dlouho čekat.

Konec přátelství?

Přišla hned 15. března, na maďarský státní svátek. Stejně jako v minulých letech svolali Orbánovi příznivci do Budapešti manifestaci pod názvem Pochod míru, maďarsky Békemenet. Účast byla jako vždy několik set tisíc lidí, šlo o demonstraci síly. Na akci v minulosti tradičně vystupovali polští přátelé z vládní strany Právo a Spravedlnost (PiS), stovky či tisíce dalších účastníků přivážely z Polska vlaky. Ovšem letos, kdy bylo shromáždění pár dnů před volbami obzvláště důležité, nezavítal do Budapešti z Poláků nikdo.

Tedy vlastně někdo ano, někdejší předseda Evropské rady a současný vůdce opoziční Občanské platformy Donald Tusk. Nevystoupil ale na Orbánově shromáždění, nýbrž na konkurenční opoziční akci na opačném břehu Dunaje. A kde byli ten den Jarosław Kaczyński či polský předseda vlády Mateusz Morawiecki (PiS)? Přece spolu s českým premiérem Petrem Fialou (ODS) v Kyjevě, který právě odolal ruskému útoku. Těžko si představit přímočařejší políček do tváře předsedy maďarské státostrany a vlády.

Jen o týden později se měl slavit takzvaný den polsko-maďarského přátelství, který byl v posledních letech stanoven na 23. březen. Dosluhující maďarský prezident János Áder (zvolen za Fidesz) se chystal do Varšavy. Mělo jít opět o akci předvolební a zároveň o Áderovo mezinárodní rozloučení s funkcí. Návštěvu nakonec na poslední chvíli sám bez vysvětlení zrušil. V diplomatických a redakčních kuloárech se šušalo, že jeho letoun nedostal formální povolení k přistání ve Varšavě. Polský prezident Andrzej Duda (zvolen za PiS) se prý se svým maďarským protějškem odmítl ukázat na veřejnosti. Svátek se pro letošek musel odložit.

Sám Kaczyński, nekorunovaný vládce dnešní polské politiky, k prokremelským postojům svého přítele Orbána dlouho mlčel. Až do doby, než se veřejnost seznámila se zvěrstvy na ukrajinském civilním obyvatelstvu, jichž se ruští ozbrojenci dopustili v Buči. Maďarský premiér v první reakci prohlásil, že dnes ještě „nemůžeme vidět“, kdo je za masakry zodpovědný. A Kaczyński mu přes média vzkázal, ať si tedy zajde k oči. Zdálo se, že pohár trpělivosti definitivně přetekl.

Orbán přitom potřebuje dobré vztahy s polskou vládní stranou jako sůl. Bez nich je uvnitř Evropské unie v izolaci. O diplomatickou ofenzivu se proto v květnu pokusila novopečená prezidentka Katalin Novák (zvolena za Fidesz), která na rozdíl od Orbána ruskou agresi na Ukrajině jednoznačně odsoudila. Její první zahraniční cesta vedla do Polska, příliš tam ale nepořídila. Orbán byl zklamán, musel si ovšem zachovat tvář. Ve svém červencovém proslovu v rumunském Băile Tușnad, kde pobouření světové veřejnosti vyvolal hlavně svým přímočarým výpadem proti „míšení ras“, zároveň také potvrdil, že se cesty Polska a Maďarsky rozešly. Podle něj proto, že se Polsko v součas-

né „válce dvou slovanských národů“ přímo angažuje, zatímco pro Maďary platí, že „naše válka to není“.

Pokrevní bratři

Přitom ještě před nedávnem to vypadalo na spojenectví na věčné časy. Orbánův koncept iliberální demokracie a centralizované společnosti, v níž hospodářská elita vděčí za své postavení politické moci, a té podléhají i soudy a média, Kaczyńskému podle všeho učaroval a nepřestává ho inspirovat. „Přijde den, kdy i ve Varšavě bude Budapešť“, sliboval už v roce 2011, rok po začátku dalekosáhlých společenských změn pod Orbánovou taktovkou. A ten den opravdu nastal 25. října 2015, kdy strana Právo a Spravedlnost ve volbách ovládla polský parlament.

Rodící se politický tandem chtěl v roce 2016 podpořit i Polský institut v Budapešti svou výstavou Pokrevní bratři, která dokumentovala polskou solidaritu s maďarskými povstalci z roku 1956. Už tato snaha ale poukázala spíše na to, co Poláky a Maďary, respektive jejich politické reprezentace, dnes rozděluje. Odkaz revolučního roku 1956 se totiž Viktor Orbán snaží dlouhodobě upozaďovat a reinterpretovat kvůli jeho protisovětskému, protiruskému hrotu. Dobré vztahy s vládcem Kremlu jsou pro něj důležitější než historická mementa.

Přes tyto trvalé rozpory Orbán a Kaczyński dlouho působili jako skuteční pokrevní bratři, hlavně ve vztahu k Bruselu. Svorně až do letoška volali po větší roli národ-

Jarosław Kaczyński (vlevo) a Viktor Orbán na snímku z roku 2017.

Foto: Wikimedia Commons/Kancelaria Sejmu/Paweł Kula

ních států v EU a odráželi kritiku stavu institucí právního státu ve svých zemích. Společně se také bránili pozastavení unijních fondů, které jsou pro fungování jejich ekonomik klíčové. Anekdoticke to popsali zpravodajové *Reuters*, kteří v roce 2016 sledovali Orbánovu účast na Ekonomickém fóru v polské Krynici. Maďarský premiér si tam pochvaloval, jak hluboká důvěra mezi ním a Jarosławem Kaczyńským panuje: „Máme takové rčení. Když někomu hodně věříme, říkáme, že bychom s ním mohli jít krást koně. A Maďari teď s Poláky rádi půjdou koně krást.“ Vyjádření se okamžitě dostalo do evropských médií, komentáře o „zlodějích koní“ a „stáji jménem EU“ na sebe nenechaly dlouho čekat.

Dnes je důvěra sice pryč, ale společná motivace zůstává. Zmražené miliardy eur včetně těch z mimořádného evropského fondu postcovidové obnovy zůstávají ustájeny v Bruselu s odkazem na neuspokojivý stav práva a nedostatečné protikorupční záruky. A platí to pro oba státy, což je asi pro polskou stranu nemilým překvapením. Předpoklad, že budou platby v jejím případě uvolněny kvůli příkladnému postoji země ve vojenské podpoře Ukrajiny a s válkou spojené uprchlické krizi, se totiž nenaplnil. Evropská komise (EK) na válku ohled nebrala a neuspokojila se kosmetickými úpravami v oblasti polského soudnictví,

což je samozřejmě dlouhodobě jediný věrohodný a obhajitelný postoj. Podle její červencové zprávy není justice v Polsku dosud nezávislá, bez dalších reforem tedy fondy uvolněny nebudou.

To polsko-maďarský tandem vrací do hry, polští politici se už snaží dílčí spolupráci s Orbánem obnovit. Počátkem září to oznámil premiér Morawiecki, který by rád resuscitoval i skomírající kooperaci v rámci visegrádské čtyřky. Jeho politický mentor Kaczyński reagoval na zprávu EK ještě jinak a výrazně emotivněji – znovu zopakoval svůj dávný požadavek, aby Německo Polsku vyplatilo reparaace za škody způsobené ve druhé světové válce. Jinými slovy – chceme prostě peníze, když ne tyhle, tak tamty. Je to samozřejmě spíše symbolický výkřik než reálně míněný požadavek, kterým by se měl někdo vážně zabývat. S podporou Viktora Orbána ale v tomhle případě může počítat jen stěží. Maďarsko totiž za druhé světové války bojovalo na německé straně.

Při pohledu na historii dvacátého století je vůbec zřejmé, že zatímco v časech míru polsko-maďarská spolupráce kvete, ve válkách preferují obě země odlišné spojení. Z první světové války vyšlo Maďarsko poražené a okleštěné, zrodilo se trianonské trauma. Polsko se naopak z popela války znovuzrodilo a v následujících letech na úkor Sovětského svazu teritoriálně expandovalo. Přes všechny vzájemné sympatie, které k sobě pociťovali generál Józef Piłsudski a admirál Miklós Horthy, dva autokratičtí politici

vzešli z armádních kruhů, se nepodařilo polsko-maďarskou vzájemnost v realitě třicátých let přetavit ve společný postoj. Druhá světová válka začala rozdělením Polska mezi nacistické Německo a Sovětský svaz, Maďarsko během ní naopak coby Hitlerův spojenec získalo zpět některá svá historická území. Po válce byli Poláci mezi vítězi a Maďaři mezi poraženými, brzy k sobě ale zase našli cestu. Společně přečkali období komunistické totality, spolu stáli na jeho konci v čele politického tání ve východní Evropě i následné společenské a hospodářské transformace. Svorně v posledních letech budovali konzervativní, iliberalní společnosti. Pak ale přišla další válka. Bude se historie opakovat?

Principiální postoj Evropské komise znamená, že polská a maďarská vláda mají dnes přes všechny rozpory dost důvodů, proč chtít spolupracovat. Když půjde o hodnotové spory s EU nebo rozpočtové otázky na unijní úrovni, můžou se „zloději koní“ dočasně na své pokrevní bratrství rozpomenout. Někdejší vzájemná důvěra je ale ta tam, protože v klíčové zahraničně politické oblasti táhnou Orbán a Kaczyński instinktivně za opačný konec provazu. A to se jen tak nezmění, neboť konec současné války je bohužel stále v nedohlednu. Po režim Viktora Orbána, Maďarsko a jeho postavení na mezinárodní a evropské půdě to nezní jako dobrá zpráva.

Jan Blažek

Česko-polské vztahy: všechno v pohodě?

Jsou dnešní česko-polské vztahy skutečně tak skvělé, jak by se mohlo zdát třeba ze společné cesty premiérů do obleženého Kyjeva? A kam se poděla veškerá hořkost, kterou jsme museli skousnout v době vyhoceného řešení kauzy Turów? Relace mezi Prahou a Varšavou prošly v posledním roce zásadními změnami. Patří se dodat, že k lepšímu. I tak je ale záhodno všimnout si momentů strategického nesouladu. Ty jsou sice dnes překryty děním kolem války na Ukrajině, ale jednoho dne mohou vyhréznout do politické reality a způsobit v česko-polském přátelství pořádnou paseku.

Ještě před rokem se česko-polské vztahy nacházely na bodu mrazu. Česká republika žalovala u Soudního dvora EU Polsko za to, že se rozhodlo rozšiřovat příhraniční důl Turów, aniž by dostatečně důkladně posoudilo dopady tohoto kroku na životní prostředí. Soud v předběžných opatřeních vycházel žalobci vstříc a kauza se během loňského léta dostala do centra polské mediální pozornosti. Ze strany vrcholných polských představitelů i vládě příchylných veřejnoprávních médií byly dlouhodobé české výtky vůči dolu překrucovány a stanovisko Prahy mytizováno. Bylo možné se dočíst, že jde jen o předvolební hysterii, že za vším stojí zájmy českých uhlobaronů nebo že je vše součástí sofistikované německé snahy o dosažení hegemonie v Evropě.

Dnes je situace zcela jiná. Nejdříve zkraje roku zažehnal vzájemná dohoda turówskou kauzu. Poté došlo k rus-

kému vpádu na Ukrajinu, který vedl ke sblížení téměř celého západního světa a České republiky s Polskem zvláště. Dobře si porozuměli i premiéři. Svědčí o tom i skutečnost, že český ministerský předseda Petr Fiala (ODS) na začátku září v polském městě Karpacz převzal z rukou svého polského protějšku Mateusze Morawieckého (PiS) cenu Člověk roku. Ta se uděluje na Ekonomickém fóru – významné polské konferenci dnes opanované zejména vládnoucími konzervativními kruhy.

Tento obrat dokonáný během pár měsíců si lze jednoduše vysvětlit vnějším nebezpečím, které obě země rychle sblížilo. Jaké jsou ale česko-polské vztahy ve skutečnosti? Nebyla jejich upřímným výrazem bolestivá zkušenost z průběhu sporu o Turów? Je pak současný stav navozen exogenními faktory, po jejichž odeznění se mohou česko-polské vztahy znovu propadnout? Nebo je naopak jejich

TÉMA: Polsko a jeho středoevropští sousedé

přirozeným stavem současná vzájemná harmonie, zatímco Turów byl pouhým přechodným vykojením?

Odpověď o skutečné povaze relací mezi Prahou a Varšavou asi není možné umístit do žádné z těchto představových extrémních poloh. Přesto je namístě na tyto vztahy nahlédnout s kritickým odstupem a pojmenovat některá jejich – v současné chvíli možná méně viditelná – úskalí.

Dnes si rozumíme

Před vykreslováním pochybností o skutečné kvalitě česko-polských vztahů si ale nejdříve řekněme, v čem tkví jejich současná kvalita. Za prvé spolu v tuto chvíli neřeší Česká republika a Polsko žádný zásadní spor na nejvyšší politické úrovni. Turówska kauza byla uzavřena vzájemnou dohodou a další dlouhodobě sporné záležitosti jednoduše nemají takovou důležitost, aby se jimi vážně zabýval kdokoliv, kdo může dotáhnout jejich řešení. Byť tu stále zůstávají. Jedním z nich je například územní dluh, na základě kterého má Česko předat svému severnímu sousedovi něco přes 350 hektarů půdy a upravit své hranice.

Za druhé je tu již zmiňovaný faktor vnějšího ohrožení. Ruská agrese vůči Ukrajině přinesla i česko-polské semknutí, které tak dobře symbolizovala březnová společná cesta premiérů Petra Fialy a Mateusze Morawieckého a šefa polské hlavní vládní strany Právo a spravedlnost (PiS) Jarosława Kaczyńskiego do téměř obleženého Kyjeva. Ještě důležitější je ale souhra v praktických otázkách: v podpoře ukrajinského obranného úsilí zbraněmi, humanitární pomoci, mezinárodní diplomatické ofenzívě či

ochotě přijmout obrovské množství válečných uprchlíků. Ve všech těchto otázkách jsou pohledy České republiky i Polska prakticky identické. K souznění došlo bez potřeby sáhodlouze jednat o tom, co by bylo vhodné udělat, a co už nikoliv. Na rozdíl od Německa, jež se ztrácelo ve válečném šoku, nebo od lavírujícího Maďarska si Češi s Poláky porozuměli.

Válka vedla obě země i k pochopení toho, že bezpečnostní prostředí ve východní Evropě otrávené již anexí Krymu a boji na východní Ukrajině od roku 2014 se po 24. únoru 2022 radikálně zhoršilo. Na to reagovaly oba státy znovu velmi koherentně – rozhodnutími o rozvoji vlastních armád, snahou o posílení východního křídla Severoatlantické aliance (NATO) i podporou jejich nových strategických dokumentů, jež na celou situaci reagují.

Intenzitu vzájemných vztahů pak ještě zvyšuje současné české předsednictví v Radě EU, které poněkud snižuje asymetrii významu obou zemí a dává Česku důležitější pozici, než jakou jindy v evropských záležitostech zastává. Dohody mezi členskými státy totiž moderují Češi, a i Varšava s nimi musí hovořit. Navíc jsme v situaci, kdy Poláci v klíčových tématech nepatří mezi problémové hráče. Hledání dohod tedy například oproti náročné diskuzi o novém dlouhodobém evropském rozpočtu na přelomu let 2020 a 2021 nekomplikují nebo neblokuje.

Úskalí polského sebevědomí

Potud je tedy vše skvělé. Musíme ale pamatovat na to, že uvedený mnohvrstevný soulad v zahraničních a bezpečnostních politikách obou zemí je spíše jakýmsi společenstvím osudu. Není až tolik konsenzem utvořeným za cenu menších či větších kompromisů a s vědomím, že dobrý vzájemný vztah představuje hodnotu samu o sobě.

Pominou-li vnější faktory (nebo přijde-li pocit, že již pominuly) i toto společenství osudu může začít erodovat.

Česká republika a Polsko se tedy shodnou na nejdůležitějších otázkách dneška, ale ani pro jednu zemi to nejsou všechna témata mezinárodní politiky, nad kterými jejich čelní představitelé přemýšlejí. Polská vládnoucí garnitura v kontextu války na Ukrajině srší sebevědomím. Je si vědoma obrovské pomoci, kterou bez většího váhání svému napadenému sousedovi všemožně poskytuje (na rozdíl od některých zemí západní Evropy, zejména Německa). Neustále připomíná, že ač byla často vysmívána jako rusofobní, měla ve skutečnosti Vladimira Putina skvěle přečteného a věděla, čeho je schopna (opět na rozdíl od některých zemí západní Evropy v čele s Němec-

Český premiér Petr Fiala (vlevo) přebírá ocenění Člověk roku z rukou svého polského protějšku Mateusze Morawieckého.

Foto: Vlada.cz

kem). A i kvůli tomu budovala vlastní silnou armádu a diverzifikovala své energetické zdroje (do třetice na rozdíl od některých zemí západní Evropy, hlavně Německa).

Toto neustálé připomínání, že „my jsme to vám v Berlíně, Bruselu či Paříži přece říkali“, vede přední představitele polské pravice k dalším závěrům. Za prvé: celá Evropa by nás měla vlastně poslouchat, a to i v otázkách hodnot nebo dalšího směřování Evropské unie. Za druhé: západní Evropa nemá právo nám říkat, že děláme něco špatně. V tomto duchu byla vedena řada diskuzních panelů na zářijovém Ekonomickém fóru v Karpaczi – festivalu současných polských konzervativních kruhů.

V praktické politice se toto sebevědomí odráží v dalších ofenzivních krocích. Jedním z nich je rozhodnutí, že další kola jednání o hledání kompromisů ve věci architektury polského soudnictví mezi Varšavou a Evropskou komisí neproběhnou. Polsku tak zatím nejspíše nebudou z unijní kasy proplaceny prostředky utracené v rámci Národního plánu obnovy. Další takový krok spočívá ve vyčíslení požadavku válečných reparací od Německa. Do obou kauz se samozřejmě míchá i domácí a vnitrostranická politika, která jemnější rétoriku a činy neusnadňuje. Kurz byl nicméně nastolen a přinejmenším do parlamentních voleb plánovaných na podzim roku 2023 z něj polská pravice neuhne.

A co toto vše znamená pro Česko? Praha musí počítat s tím, že polská zahraniční a evropská politika chce v řadě oblastí měnit status quo. Lídři dnešního Polska nedůvěřují unijním institucím, Francii ani Německu. Pokud vidí Praha své vztahy s těmito aktéry jinak – a dejme tomu, že vidí – bude zde přítomen důležitý rozpor. Koneckon-

ců, jak v jednom rozhovoru připomněla jedna z intelektuálních tváří Práva a spravedlnosti, profesor Zdzisław Krasnodębski, Polsko kromě nebezpečí od Ruska z Východu čelí i ještě o něco důmyslnějšímu nebezpečí ze Západu z Evropské unie. Z toho plyne, že když se Česko bude na její instituce spoléhat, jako tomu bylo v kauze Turów, bude najednou bráno jako nedůvěryhodné či zrádovské.

Nemůžeme tedy předpokládat, že jednotný pohled na válku na Ukrajině přinesl vyléčení všech ran česko-polských vztahů posledních let. Skutečné vzájemné porozumění si vyžádá ještě mnoho práce a času, a je potřeba počítat s tím, že v některých otázkách jednoduše ke shodě nedojde. Česko Poláky v jejich sporech s Evropskou komisí či Německem nijak vehementně nepodpoří, byť mnozí polští intelektuálové o takovém výsledku vlastního leadershipu sní. Postojem Prahy pak budou jen zklamání. Pokud v těchto věcech nějakého partnera Polsko najde, půjde spíše o Budapešť, se kterou jej váže zase jiné společenství osudu. A sice spory s unijními institucemi ohledně dodržování zásad právního státu.

V Česku bychom si zkrátka měli uvědomit mnohovrstevnatost polské (zahraniční) politiky, abychom později nenařikali nad tím, jak nerozumně se Varšava chová, když přece na válku na Ukrajině reagovala tak skvěle – tedy stejně jako my samotní. Je potřeba budovat mezilidské vztahy, abychom v budoucnu byli připraveni se navzájem chápat i ve chvílích, kdy k jednoduché domluvě nedojde.

Vít Dostál

Polsko-slovenské vztahy ožily. Z Varšavy do Bratislavy se však stále létá přes Vídeň

Poláci a Slováci spolu sousedí stovky let, ale zdá se, jako by k sobě doposud byli vždy obráceni zády. Vzájemné vztahy udržovali výhradně na standardní úrovni a scházela chuť povýšit je na rovinu strategických sousedských kontaktů. Ruský útok na Ukrajinu vedl k oživení spolupráce. Zda to bude trvalá změna, ukáže čas.

Polsko-slovenské kontakty se vymykají jednoduché analýze a jsou plné paradoxů. Z geografického pohledu je polská jižní hranice se Slovenskem historicky nejstálejší: vznikla ve středověku a téměř se neměnila. Pro Polsko je to nebývalá situace, a to dokonce i v případě České republiky – jediným tradičním úsekem polsko-české hranice je totiž oblast Těšínské Slezska. Západně od něj již leží území přiznaná Polsku po druhé světové válce, kam byli přesídleni repatrianti z východu země anektovaného Sovětským svazem. Polské hranice s Německem, Ruskem, Litvou, Běloruskem a Ukrajinou jsou výsledkem dobových politických rozhodnutí.

Mohlo by se tedy zdát, že staleté kontakty v polsko-slovenském pohraničí nahrávají intenzivní spolupráci. Ve skutečnosti je to však co do infrastruktury a spojů ten nejzanedbanější region vůbec. Dodnes totiž neexistuje přímé železniční spojení mezi Polskem a Slovenskem. Pouze v letní turistické sezóně lze dojet z Muszyny do Popradu a z Rzeszowa do Medzilaborců, vlaky z Varšavy do Bratislavy už ale musejí jezdit přes Česko. Tuto komunikační proluku vyplňují poměrně hojné autobusové spoje, avšak ve srovnání s dopravní sítí spojující slovenské obce s českými při obdobných terénních podmínkách vyhlíží situace výrazně hůř. Schází také přímé letecké spojení hlavních

Polský expremiér Donald Tusk (vlevo) se před lety setkal na zasedání Evropské lidové strany s bývalým slovenským předsedou vlády Mikulášem Dzurindou.

Foto: Wikimedia Commons/EPP

měst. Polský LOT nabízí v sezóně lety z Varšavy do Košic, do slovenské metropole už ale ne. Jako malá útěcha může posloužit oblíbené slovenské konstatování, že z rakouského letiště Schwechat je to blízko nejen do Vídně, ale také do Bratislavy. A ze Schwechatu přímé spoje do Varšavy létají, a to dokonce osmkrát denně.

Výše uvedené samozřejmě nemusí automaticky podmiňovat politické vztahy, určitým způsobem to však ilustruje panující vzájemný nezájem – když se ani nenašla vůle vybudovat základní síť dopravních spojení.

Meandry třiceti let spolupráce

Loni v říjnu jsme si připomněli třicet let od podepsání smlouvy o dobrém sousedství, solidaritě a přátelské spolupráci mezi Polskou republikou a Českou a Slovenskou federativní republikou (ČSFR), jejímž nástupnickým státem se později stalo samostatné Slovensko. Za pár měsíců

si budeme připomínat třicáté výročí jeho vzniku. Toto kulaté výročí představuje dobrou příležitost uvedené období shrnout a bilancovat tři dekády vzájemných vztahů bez nánosu proletářského přátelství prosazovaného před rokem 1989.

Na úvod je třeba zdůraznit, že teprve vyhlášení slovenské nezávislosti v lednu 1993 umožnilo Varšavě navázat s Bratislavou plnohodnotné vztahy. Předtím se tyto kontakty odehrávaly ve stínu Česka či Maďarska a byly jim podřízeny. Polská republika byla jedním ze států, který měl v Bratislavě zastoupení, a mezinárodněprávní uznání Slovenské republiky tak mohla vyjádřit na místě prostřednictvím generálního konzula Jerzyho Korolce. Ten o pár měsíců později odevzdal pověřovací listiny a stal se na Slovensku prvním polským velvyslancem po rozpadu federace. Z polského ministerstva zahraničních věcí zaznělo u příležitosti těchto událostí důležité prohlášení, že dosavadní dobrá spolupráce s Československem bude nadále pokračovat a rozvíjet se v individuálních vztazích s Českem a Slovenskem. Dalším projevem živého zájmu Polska o vybudování přátelských vztahů s novým státem byla účast prezidenta Lecha Wałęsy na slavnostní inauguraci prvního prezidenta Slovenské republiky Michala Kováče 2. dubna 1993. Navázání a formalizaci bilate-

rálních vztahů završila návštěva šéfa polské diplomacie Krzysztofa Skubiszewského v Bratislavě v červenci téhož roku.

Navzdory takto pozitivním prvním krokům však další roky přinesly regres polsko-slovenských vzájemných vztahů i jiných forem spolupráce, například na regionální úrovni ve formě Visegrádské skupiny. Hlavní podíl na tomto ochlazení mělo politické dění na Slovensku, zejména vnitropolitický konflikt mezi čím dál více autoritativním premiérem Vladimírem Mečiarom a prezidentem Michalem Kováčem, který se pro mnoho Slováků stal symbolem boje o zachování prvků demokratického státu.

Do roku 1998 byl prezident Kováč jediným slovenským politikem, který udržoval stálé vztahy s Polskem. V lednu 1994 oficiálně navštívil Varšavu (krátce po setkání prezidentů Visegrádské skupiny s americkým prezidentem Billeem Clintonem v Praze) a o dva roky později přijel do Łańcutu na sjezd hlav středoevropských států. Dvakrát byl v Polsku na neoficiální soukromé návštěvě – v Osvětimi v roce 1995 u příležitosti výročí osvobození koncentračního tábora a také v červnu 1997 v Hnězdně na slavnostech tisíciletého výročí mučednické smrti svatého Vojtěcha konaných za přítomnosti papeže Jana Pavla II. V srpnu 1997 přijel do Bratislavy na státní návštěvu polský prezident Aleksander Kwaśniewski. Symbolické bylo setkání hlav středoevropských států v Levoči v lednu 1998, které zorganizoval slovenský prezident. Pro pozvané to byla příležitost vyjádřit hostiteli solidaritu v jeho vnitropolitickém konfliktu s premiérem Mečiarom a poděkovat za pět let jeho prezidentství.

Obnova polsko-slovenských bilaterálních vztahů byla možná teprve po parlamentních volbách v roce 1998, po nichž vznikla vláda Mikuláše Dzurindy. Nový premiér si za hlavní cíl vytyčil znovu získat důvěru mezinárodního společenství a dohnat ztracený čas v procesu přistoupení k Evropské unii a NATO. Pomoci mu v tom mělo obnovení vztahů se sousedy. Na svou první zahraniční návštěvu přijel proto premiér Dzurinda do Varšavy. Během schůzek s prezidentem Kwaśniewským a premiérem Jerzym Buzkem mluvil o Polsku jako o „hnací síle integračního procesu ve střední Evropě“. Varšava se také pokusila upevnit s Bratislavou vojenské vztahy. K tomu měla sloužit v roce 2002 vytvořená česko-polsko-slovenská brigáda se sídlem v Topolčanech. Jejím úkolem byla příprava a provádění společných vojenských operací pod velením NATO, EU nebo OSN.

Úsilí Polska i ostatních zemí regionu přineslo plody. Slovensko se připojilo ke skupině států, které vstoupily do Evropské unie v rámci velkého rozšíření v květnu 2004, přičemž o necelé dva měsíce dříve bylo přijato i do NATO. Po tomto období mobilizace a posílení bilaterálních kontaktů však spolupráce v následujících letech opět ochladla. Oba státy se začaly soustředit na budování své pozice v rámci Evropské unie a NATO. K tomu se přidal konkurenční boj o zahraniční investory, kteří toho často při jednáních o výši veřejné pomoci dovedně využívali – příkladem je továrna korejského koncernu Kia u Žiliny.

Kvůli tomu všemu bylo v následujících letech obtížné identifikovat oblasti vzájemné strategické spolupráce, v jejichž rámci by se realizovaly projekty vedoucí k větší integraci Polska a Slovenska. Příkladem takové promarněné šance může být neúspěšná mise slovenské premiérky Ivety Radičové, která se na svou první zahraniční cestu v červenci 2010 vypravila do Varšavy, aby tu polské partnery přemluvila k rychlému spuštění projektu plynovodního propojení. Ten měl být reakcí na riziko opakování energetického vydírání, jehož se na přelomu let 2008 a 2009 dopustilo Rusko. Kvůli nezájmu Varšavy jsme si však na toto propojení museli počkat až do léta 2022.

Jediná věc, která bilaterální vztahy na chvíli povznesla na vyšší úroveň, byl společný odpor vůči unijní migrační politice během krize v roce 2016. S výjimkou tohoto případu lze jen těžko najít oblasti nebo dokonce jednotlivé projekty, v nichž by Slovákům záleželo na podpoře polského stanoviska a naopak. Absenci pozitivní agendy ve vzájemných kontaktech svým způsobem maskovala četná setkání prezidentů či premiérů doplňovaná styky v rámci Visegrádské skupiny.

Riziková vnitřní nejednota

Lze se setkat s tvrzením, že po skončení či zamrznutí současné války na Ukrajině bude svět úplně jiný. Již dnes každopádně můžeme sledovat určité náznaky svědčící o tom, že jednotlivé státy v reakci na novou mezinárodní situaci redefinují svoje postoje. Týká se to i pozorovaného polsko-slovenského sblížení. Slovenský premiér Eduard Heger sice nevyužil pozvání, aby společně s představiteli Polska, Česka a Slovinska v březnu 2022 navštívil Kyjev a demonstrativně tu podpořil bránící se Ukrajince. Pozdější rozsah vojenské pomoci Bratislavě východnímu sousedovi však ukázal, že Slovensko v tomto ohledu zastává obdobný postoj jako Polsko a čelí i podobným bezpečnostním výzvám.

Rychlé dokončení stavby polsko-slovenského plynovodního propojení otevírá možnost strategické spolupráce v oblasti energetické bezpečnosti. Přidáme-li k tomu nedávno podepsanou smlouvu ministrů obrany o ochraně slovenského vzdušného prostoru českým a polským letectvem, můžeme mluvit o šanci na nové politické oživení na linii Varšava–Bratislava.

Zda bude mít tato změna trvalý charakter, je dnes těžké odhadnout. Obranná či energetická spolupráce vyžaduje mnoho trpělivosti a patří k těm citlivějším. Vinou nejednoty hlavních vnitrostátních politických sil i v takto strategických otázkách jak v Polsku, tak na Slovensku hrozí, že jakékoli změny vládních kabinetů mohou způsobit návrat k dřívější praxi udržování výhradně standardních vztahů. Polsko a Slovensko by tak opět stály sice vedle sebe, ale obráceny k sobě zády.

Piotr Bajda

Z polštiny přeložila Anna Plasová.

Polsko-německé vztahy v zajetí historické politiky

Čistě teoreticky by mezi Polskem a Německem měly panovat historicky nejlepší vztahy. Od druhé světové války uběhlo už osmdesát let a obě země jsou členy Evropské unie a spojenci v rámci NATO. Silně antiněmecká rétorika představitelů vládnoucí polské strany Právo a spravedlnost (PiS), která hraničí až s posedlostí, tomu ale neodpovídá.

Z historické perspektivy jsou vztahy mezi Polskem a Německem pochopitelně zatíženy mnoha křivdami. Mezi nimi naprosto zásadně vyčnívá druhá světová válka, jíž padlo za oběť okolo šesti milionů občanů předválečného Polska (z čehož nicméně zhruba polovinu tvořili polští Židé a další část zástupci jiných menšin – především Ukrajinci a Bělorusové). Zároveň ale nelze zapomenout ani na dlouhou historii vzájemně se obohacující koexistence, která dala vzniknout například takové perle, jako je hanzovní město Toruň s centrem zapsaným na seznam UNESCO. Z rakouských vlivů v Haliči zase těžil třeba královský Krakov.

Narovnání vztahů po druhé světové válce byl nesmírně těžký úkol, a to tím spíš, že komunistická propaganda podobně jako v bývalém Československu využívala Německo jako neustálého strašáka. Situaci nepomáhaly ani obavy obyvatel regionů, které Polsko po válce získalo právě od Německa jako náhradu za ztracená území na východě. Ti totiž dlouho žili ve strachu z toho, že se Němci vrátí

a opět je vyženou z jejich nových domovů. Zároveň ale už v této době docházelo k pokusům o smíření. K vůbec nejslavnějším gestům patřil dopis polských biskupů jejich německým protějškům z roku 1965, který začínal slovy „odpouštíme a prosíme o odpuštění“. O pět let později navštívil Varšavu kancléř Willy Brandt a poklekl před pomníkem hrdinů varšavského ghetta.

Reálná cesta k definitivnímu usmíření a narovnání vzájemných vztahů se ale otevřela až po pádu komunismu. Na symbolické úrovni byla důležitým gestem polsko-německá mše smíření, která se konala za přítomnosti prvního nekomunistického premiéra Tadeusze Mazowieckého a kancléře Helmuta Kohla 12. listopadu 1989 ve vesnici Krzyżowa v Dolním Slezsku. Mši následovala o rok později polsko-německá smlouva, jež definitivně potvrdila platnost poválečných hranic mezi oběma zeměmi a uzavřela veškeré pochybnosti, které by v tomto směru ještě mohly panovat. Se vstupem Polska do NATO a Evropské unie a dorůstáním nových generací, které znají druhou světovou válku primárně z hodin dějepisu, by se mohlo zdát, že kromě nezbytných vzpomínek není důvod k tomu, aby tato témata hrála na politické úrovni jakoukoliv roli.

Šéfkou německé diplomacie je v současnosti Annalena Baerbock.
Foto: Wikimedia Commons

Jenže v Polsku je zcela seriózní součástí veřejného života takzvaná historická politika, která celou věc výrazně komplikuje. V jejím rámci především polská národovecká pravice v čele s PiS dlouhodobě zneužívá historická témata v politickém boji. A právě historie druhé světové války a polsko-německých vztahů se k tomuto zneužívání nesmírně hodí. Poprvé výrazně a velmi úspěšně druhá světová válka promluvila do prezidentské volební kampaně v roce 2005, kdy proti sobě stáli Lech Kaczyński z PiS a Donald Tusk z Občanské platformy (PO). Tehdejší kampaň zcela ovládlo obvinění Donalda Tuska z toho, že jeho děda za války dobrovolně vstoupil do Wehrmachtu. Právě toto téma Kaczyńskému do značné míry vyhrálo volby a nic na tom nemohl změnit ani fakt, že se jednalo o lež. Józef Tusk skutečně ve Wehrmachtu sloužil, ale jakožto příslušník kašubské menšiny byl odveden nuceně a předtím prošel nacistickými koncentračními tábory.

Úhybný manévř

Výrazná tendence ke zneužívání historické problematiky se proto vcelku nepřekvapivě objevila po volebním vítězství PiS v roce 2015. Typickým příkladem diskusí a kontroverzí se stala forma hlavní expozice v tehdy ještě rozestavěném Muzeu druhé světové války v Gdaňsku, která podle provládních kritiků příliš akcentovala válečné utrpení a nekladla dostatečný důraz na hrdinský boj Poláků. Podobně velké vášně vyvolávala taková témata, jako byly změna zákona o Institutu národní paměti či historická traumata ve vztazích s Ukrajinci. V těchto případech se navíc vše neobešlo bez výrazného ochlazení vztahů s Izraelem a zmiňovanou Ukrajinou.

Vůbec nejvýznamnějším a neustále se vracejícím tématem jsou ale právě vztahy s Německem. Konkrétně se jedná o požadavek na reparace za škody způsobené za druhé světové války, který PiS čas od času vytáhne a provládní tábor o něm začne velmi agresivně diskutovat. Určitým paradoxem přitom je, že se vždy jedná o pouhé slovní cvičení, za kterým nenásledují žádné konkrétní kroky. A v podstatě ani nemohou. Reálně je totiž otázka reparací dávno uzavřena a jen těžko si lze představit, že by ji bylo možné znovu otevřít. Komunistické Polsko se totiž už v roce 1953 nároků na reparace vzdalo výměnou za oficiální uznání poválečných západních hranic. Rétorika PiS se v tomto případě nicméně opírá o názor, že smlouva podepsaná za komunismu, kdy bylo Polsko závislé na Sovětském svazu, je neplatná, a nárok tak stále existuje. Jenže němečtí představitelé o něm takovém logicky nechtějí ani slyšet.

Pokud je tedy téma fakticky dávno uzavřené, proč s ním vláda PiS neustále operuje? Jedná se o jeden z mnoha prostředků, které slouží jako „úhybný manévř“ v době, kdy se začínají řešit pro vládu nevýhodné věci, jako jsou například současná vysoká inflace a rychlé zdražování. Podobnou logikou se řídily i světonázorové spory, do kterých se promítla například velmi nevybíravá kampaň proti polské LGBT komunitě nebo otázka potratů. PiS často zneužívá různá obdobně polarizující témata, kterými odvrací po-

zornost od vlastních problémů a určuje, o čem se zrovna mluví. Nutno poznamenat, že Kaczyńského strana je v tomto směru nesmírně efektivní.

Za vším hledej Berlín

Kromě tohoto klasického odvracení pozornosti má ale protiněmecká rétorika polského provládního tábora ještě jeden rozměr. Německo je totiž v narativu PiS ztotožňováno s EU, se kterou polská vláda dlouhodobě vede spor o dodržování demokratických standardů. V tomto směru se německá stopa hledá až takřka obsesivně ve kdejakém tématu, tak aby bylo možné ho zarámovat jako hájení národních zájmů proti Němcům, kteří nestojí o nic jiného než Polsku škodit. Jedním z nich byl i česko-polský spor o povrchový důl Turów, jenž se ve vládním táboře mnohdy vykládal jako konflikt se západním sousedem. Česko bylo prý v této při pouhou loutkou Německa, kterému mělo jít zastavením těžby o zničení polské ekonomiky. V rámci této „obsese“ jsou například v teoreticky veřejnoprávní televizi TVP neustále zdůrazňovány údajné německé vazby expremiéra Tuska a jeho „antipolská“ politika.

Jako celek tato politika PiS jasně zapadá do její protievropské a obecně protizápadní rétoriky, kterou sdílí s takovými politiky, jako jsou Viktor Orbán, Marine Le Pen či Matteo Salvini. Právě s nimi a mnoha dalšími organizovali představitelé Práva a spravedlnosti společná setkání. Ještě loni v prosinci byli lídři evropské krajní pravice oficiálně pozváni do Varšavy a na konci ledna 2022 se konala další schůzka v Madridu. Ani to, že se PiS s těmito stranami zásadně rozchází v názoru na Rusko a pomoc Ukrajině, nemění nic na tom, že reálně k sobě mají stále velmi blízko. O tom názorně svědčí i fakt, že je v polském vládním táboře na denním pořádku již zmiňovaná až obsesivní kritika Německa, ale i Francie za údajně nedostatečnou pomoc Ukrajině nebo energetickou politiku, zatímco například o roli Maďarska se taktně mlčí. Polská vláda se sice na začátku ruské invaze vůči maďarskému premiéru Orbánovi vymezila, ale v současnosti už zase spolupráci potichu navazuje.

Tento obsesivní antiněmecký postoj přitom do značné míry připomíná i vztah PiS k Ukrajině, který rozhodně není tak jednoznačně pozitivní, jak by se nyní mohlo zdát. Kvůli důrazu na historické otázky, jež polská strana zatahovala i do zcela nesouvisejících diskusí, došlo po roce 2015 k bezprecedentnímu zhoršení polsko-ukrajinských vztahů. Velmi netaktním výpovědím se přitom polští představitelé nevyhnuli ani během ruské invaze. Zřejmě největší pozornost vzbudila slova premiéra Mateusza Morawieckého o tom, že dnešní ruská ideologie je dědicem ukrajinských nacionalistů ze 40. let minulého století. Právě antiněmecká posedlost polského kabinetu a jeho protizápadní osten přitom budí ve vztahu k Ukrajině přinejmenším pochybnosti, nakolik je Polsko pod vládou PiS – bez ohledu na jeho nespornou a impozantní vojenskou pomoc – do budoucna pro tuto zemi, která chce směřovat na Západ a do EU, relevantním partnerem.

Michal Lebduška

Rakušané volí prezidenta. Ten současný sází na TikTok

Souboj o hlavu státu v alpském státě dlouho vypadal na ryze formální záležitost. Nicméně vývoj posledních týdnů dramatizuje znovuzvolení současného prezidenta Alexandra Van der Bellena. První kolo voleb se koná druhou říjnovou nedělí.

V Rakousku dosud vždy platilo, že pokud úřadující prezident opětovně kandiduje, vyhraje s pohodlným náskokem před soupeři. Tohoto nepsaného pravidla jsou si vědomi i obě nejsilnější strany. Lidovci i sociální demokraté proto oznámili, že proti bývalému dlouholetému předsedovi Zelených a dnes formálně nezávislému Alexandru Van der Bellenovi nepostaví vlastního kandidáta.

Otázkou zůstává, zda by tak lidovci učinili, pokud by jejich kapitánem stále byl dynamický Sebastian Kurz. Nejmladší spolkový kancléř v rakouských dějinách ale počátkem prosince minulého roku oznámil v pouhých pětatřiceti letech odchod do politického důchodu. Čelil totiž obvinění ze zneužití veřejných financí pro účely své vlastní strany. Kurzův nástupce ve vedení Rakouské lidové strany (ÖVP) i v úřadu spolkového kancléře Karl Nehammer působí od počátku mdle. V prezidentských volbách se tak rozhodl raději neriskovat.

Před šesti lety se v nich nečekaně dařilo kandidátovi Svobodných (FPÖ) Norbertu Hoferovi, jemuž prezidentská funkce jen těsně unikla. Nicméně právě Hofer se nechal slyšet, že kandidatura proti úřadující hlavě státu nemá valné vyhlídky na úspěch. Svobodní tak nakonec do boje o vídeňský Hofburg, kde prezident sídlí, pošlou dolnorakouského právníka Waltra Rosenkranze. Někdejší poslanec Národní rady nikomu výrazně nevadí, ale současně není žádnou politickou kometou. Může získat podporu tradičních voličů Svobodných, tím se však pravděpodobně vyčerpá jeho potenciál. Lze si jen těžko představit, jak oslovuje příznivce lidovců nebo lidi, kteří k volbám většinou nechodí.

Kandidují blogger i recesista

Namátkový výčet dalších Van der Bellenových soupeřů hovoří za vše. Například bývalý člen Svobodných Gerald Grosz v uplynulé dekádě neúspěšně kandi-

doval do několika sněmů – od obecního zastupitelstva ve Štýrském Hradci až po Evropský parlament. V posledních letech působí jako politický blogger, jehož britké komentáře mají určitou odezvu na sociálních sítích i podporu bulvárních novin *Österreich*.

O prezidentský úřad se uchází také Dominik Wlazny, známý spíše pod uměleckým jménem Marco Pogo. Vystudovaný lékař nikdy neléčil a namísto toho se vydal na dráhu rockera. V roce 2015 založil recesistickou Stranu piva. Prezidentskou kandidaturou se v první řadě snaží zpopularizovat sebe sama a v případě výsledku kolem deseti procent se nejspíše pokusí o další politické angažmá. Prostor pro nové uskupení je jak v pravé, tak v levé části voličského spektra značný a při vhodné kombinaci lídra a komunikační strategie může přinést zajímavé výsledky.

Sídlo rakouského prezidenta ve vídeňském Hofburgu.

Foto: Miroslav Šepták

Z výčtu nevýrazných vyzyvatelů Van der Bellena poněkud vystupuje Tassilo Wallentin. Vídeňský právník psal deset let pro bulvárni a zároveň nejčtenější rakouské noviny *Neue Kronen Zeitung*. Ve sloupku *Otevřeně řečeno* přitom někdy trefně hodnotil bilanci vlády, ale také politiku Evropské unie. Nedávno dokonce jednal se Svobodnými o podpoře při prezidentské volbě. Wallentin měl kandidovat jako formálně nezávislý s využitím rozsáhlé organizační struktury FPÖ. V takovém případě mohl být důstojným soupeřem Van der Belleny v boji o prezidentský úřad.

Příslušné rozhovory ztroskotaly na vyhraněném kurzu současného vedení Svobodných vůči protikoronavirovým opatřením vlády i Wallentinově nesouhlasu s ostrou protimigrační rétorikou FPÖ. I přesto vídeňský právník nehodil ručník do ringu a s tichou podporou *Neue Kronen Zeitung* se pokusí o překvapení. Wallentin má nadprůměrné rétorické schopnosti. Dokáže nemalou část voličů zaujmout vyprávěním „správného příběhu“, například o pravidelném čtenáři jeho sloupku, desetiletém hochovi, jenž mu poslal své kapesné ve výši deseti eur, aby mu pomohl stát se prezidentem. Zásadní Wallentinův problém spočívá ve skutečnosti, že o důvěru identických pravostředových voličů usilují také Grosz a Rosenkranz.

Hlavní zápleтка prvního kola prezidentských voleb, které se koná v neděli 9. října, tedy zní, zda Alexander Van der

Bellen získá nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů, a druhé kolo tudíž nebude potřebné. Současná hlava státu působí v posledních měsících velmi pasivně a k aktuálním otázkám doby, zejména ke zdražování a energetické krizi, se vyjádřila teprve nedávno. Navíc se Van der Bellen odmítl účastnit televizních diskusí s vyzyvateli. Patrně proto, aby neudělal zbytečnou chybu. Sám se tak vzdal možnosti oslovit prostřednictvím tradičního média nerozhodnuté, především starší voliče. Poněkud paradoxně vypadá snaha jeho volebního týmu upřednostňovat komunikaci prostřednictvím sociální sítě TikTok.

Ve Van der Bellenův neprospěch hovoří i rostoucí znechucení Rakušanů z politiky a z toho vyplývající hrozící demobilizace jeho příznivců. Jejich skepse se obrací proti „systému“, tedy vůči etablovaným politickým stranám a strukturám, jejichž dlouholetou součástí Van der Bellen na rozdíl od některých svých vyzyvatelů je.

Případné druhé kolo by tak rakouské demokracii jen prospělo. Van der Bellen je reprezentantem konsenzuálního pojetí politiky bez zbytečných tirád, nicméně když bylo potřeba, dokázal převzít iniciativu. Většina Rakušanů chce distingvaného prezidenta, který v případě potřeby dokáže zmírnit napětí nebo upozornit na negativní společenský jev.

Miroslav Šepták

Otrávená Odra jako důsledek vládní ignorance

Nedávná ekologická katastrofa v řece Odře vzbudila velkou odezvu evropských, zvláště německých médií. Zato provládní redakce v Polsku se tématu přinejmenším zpočátku vyhýbaly širokým obloukem. Nebylo to překvapivé. Vedle drahoty, inflace utržené ze řetězu a energetické krize začaly obraz polské vlády poškozovat také stovky tun uhynulých ryb. Nabízí se myšlenka, že se v posledních měsících populisticko-konzervativnímu kabinetu lepí smůla na paty. V tomto případě ale o smůle můžeme mluvit jen stěží.

Strana Právo a spravedlnost (PiS) se pod vedením Jarosława Kaczyńskiego dostala k moci po volbách v roce 2015. Od nového kabinetu se všeobecně očekávala změna kurzu, její rozsah byl ovšem překvapivý. Zatímco silně zpolitizované strategické resorty se musely přeorientovat na nové priority a cíle, „odborná“ ministerstva působila dojmem, že jsou vůči politickému zemětřesení odolnější. Do druhé skupiny by se jistě dalo zahrnout i ministerstvo životního prostředí, v jehož čele tehdy na necelé tři roky stanul profesor Jan Szyszko, autor více než stovky publikací o nakládání s přírodními zdroji a ekologii. Jenomže ani tady věci nešly hladce.

Nový ministr se navzdory svému profesionálnímu zájmu miláčkem polských ekologů nestal. Stal se ovšem tvář zákona ironicky přezdívaného Lex Szyszko. Ten – zavádný ve spěchu a bez náležitého projednání s veřejností – majitelům pozemků radikálně usnadňoval kácení stromů.

Změna přišla vhod mimo jiné developerům, kteří houževnatě bojují o každý metr čtvereční městských pozemků. Podle odborníků umožnil zákon během několikaměsíců platnosti porazit až tři miliony stromů.

Ještě větší kontroverze provázely dění v Bělověžském pralese. Kácení obrovského rozsahu prováděné pod zámkou boje s kůrovcem nakonec vyvolalo intervenci Evropské komise. Ta těžbu vnímala jako zjevné překročení rámce ochrany unikátního území Natura 2000. Protesty, které kácení v rezervaci doprovázely, dráždily Jana Szyszka do té míry, že kauzu Bělověžského pralesa veřejně označil za „vlajkovou loď“ levicově-libertinského proudu. Neurvalý přístup k lesnímu hospodářství se tak překvapivě snadno zařadil do kontextu širšího ideologického sporu, který vláda Práva a spravedlnosti prohlubuje v polské společnosti od začátku svého funkčního období.

Odra ve Štětíně v srpnu 2022.

Foto: Tomáš Fošum

Proti bažantům i větrníkům

Szyszkova rétorika by nás však udivovat neměla. Jakkoliv by se zmíněné kácení stromů dalo přičíst chladnému politickému kalkulu a zoufalému hledání prostředků či podpory v daném odvětví, těžko se domnívat, že tento postup nebyl v souladu se světonázorem tehdejšího ministra životního prostředí. Mluvíme totiž o přírodovědci, jehož osobně kompromitovala účast na masakru chovných bažantů, kterou lze nazvat „lov“ jen kvůli nedostatku přílehačských pojmů. Jan Szyszko se totiž spolu se členy Polského loveckého svazu nestyděl střílet na pět set ptáků z chovu, kteří byli vypuštěni z klecí speciálně pro radost přítomných.

Podobné ekologické absurdity v podání Kaczyňského týmu nejsou ničím výjimečným. Ještě v roce 2015 prezident Andrzej Duda veřejně prohlašoval, že Polsko má zásoby uhlí na dalších dvě stě let. O tři roky později během Konference OSN o změně klimatu (COP24) v polských Katovicích toto stanovisko zopakoval a dodal, že „uhlí je strategickou surovinou naší země“. Není tedy příliš překvapivé, že jedním z postulátů PiS před volbami v roce 2015 byl boj proti větrné energii. Nová vláda, která se snažila zalíbit horníkům, následně zavedla takzvaný předpis 10H s dalekosáhlými důsledky. Bylo podle něj možné stavět nové vě-

trníky jedině v místech, která jsou od nejbližších staveb vzdálena minimálně o desetinasobek celkové výšky zařízení. V praxi to jsou cca dva kilometry.

Tento krok omezil území, na němž je možné budovat větrné elektrárny, na závratných 0,3 procenta rozlohy Polska, což dynamicky se rozvíjející obor samozřejmě prakticky zmrazilo a zastavilo energetickou transformaci. Neustále rostoucí objem dovozu ruského uhlí zároveň prohluboval závislost Polska na rozmarech většího souseda, což ovšem vládní straně nezabránilo, aby několik let nepřenesla odpovědnost za tento stav na různé lidi a resorty. Konečně 5. července 2022 přijala vláda projekt liberalizace zákona o investicích do větrných elektráren předložený ministerstvem klimatu a životního prostředí (vzniklo v roce 2020). PiS tak v bolestech vyřešilo problém, který si předtím samo a dobrovolně způsobilo.

Dvojitý metr

Je ironické, že vládnoucí Sjednocená pravice (tj. koalice PiS s menšími partnery) s radostí práskala ekologickým bičem, jakmile se jí zdálo, že to je pohodlný způsob, jak

zasáhnout politické protivníky. Obětí této praxe se stal primátor Varšavy za opoziční Občanskou platformu Rafał Trzaskowski, když v srpnu 2020 došlo k vážné havárii potrubí varšavských odpadních vod a splašky začaly odtékat místo do čistírny Czajka přímo do Visly.

Na břehu největší polské řeky se s mimořádným nadšením objevovali politici centrální vlády a poukazovali na nekompetentnost a politickou odpovědnost samosprávy hlavního města. Kritika velmi populárního Rafała Trzaskowského se stala ústředním motivem zpravodajství zpolitizovaných veřejnoprávních médií. A to všechno se dělo krátce po prezidentských volbách, v nichž šéf varšavské radnice, který měl vítězství takřka na dosah, vážně ohrozil znovuzvolení Andrzeje Dudy.

Zneužití krizové situace pro aktuální politické cíle se však PiS vrátilo jako bumerang. Odborníci z Krakovské polytechniky se rozhodli objasnit příčiny havárie. Po déle než ročním zkoumání informovala varšavská Městská vodárenská a kanalizační společnost, že k nekontrolovatelnému úniku odpadních vod do Visly došlo v důsledku chyb v projektu zadaném již v roce 2006. Tehdy ovšem polské hlavní město řídili politici PiS včetně zesnulého prezidenta Lecha Kaczyńskiego a někdejšího premiéra Kazimierze Marcinkiewicze.

Když se letos v létě projevila rozsáhlá kontaminace druhé největší polské řeky Odry, žádné narychlo svolané tiskové konference vlády, jaké známe z kauzy Visla, se nekonal. Chyběly i obšírné reportáže ve zpravodajství pro vládní médií a adekvátně nezareagovalo ani Vládní bezpečnostní centrum, které jinak rozesílá v SMS i varování před nebezpečným počasím. Navzdory tomu, že první náznaky ekologické katastrofy se objevovaly již koncem července, reagovaly příslušné orgány liknavě – Právem

a spravedlností nominovaný dolnoslezský vojvoda strávil klíčové dny boje s otravou řeky na dovolené, zatímco nová (funguje od roku 2018) Státní vodohospodářská agentura Polské vody v poklidu vyčkávala, jak se věci vyvinou.

Z blažené letargie začaly polskou vládu probouzet teprve mediální zprávy o nálezů rtuti v řece, které se 11. srpna objevily v Německu, jímž Odra částečně protéká. Slova se konečně chopil sám premiér Mateusz Morawiecki a ve snaze uchovat si image dobrého hospodáře se postaral o odchod několika prominentních úředníků. Tyto kroky perfektně zapadají do dosavadního festivalu vládní ignorance: příčiny katastrofy stále nebyly stanoveny a odvolání úředníků významně ztěžuje možnost adekvátně vyhodnotit situaci a pohnat viníky k právní i politické odpovědnosti.

Následky ekologické politiky PiS tedy nejsou ani náhoda, ani smůla. Logicky vyplývají z opakované nedbalosti, absence elementárního zájmu o životní prostředí a primitivního přesvědčení, že příroda má sloužit člověku. Tuto doktrínu ostatně obnažil sám ministr Szyszko v rozhovoru z jara 2017, v němž kazatelským tónem prohlašoval: „Stvořitel řekl *naplňte zem a podmaňte si ji*. Polsko je typický příklad, kde je možné tuto zemi odpovídajícím způsobem obhospodařovat.“

Dnes chce polská organizace Ekologické fórum mládeže, jež se mimo jiné hlásí k myslivosti a národním tradicím, postavit již nežijícímu ministru Szyszskovi pomník. Má stát v Czerlonce, malé bělověžské vesnici v oblasti chráněné UNESCO. A je to dobře. Bude to jeden z nejlepších symbolů absurdity ve státu Práva a spravedlnosti.

Wojciech Hofmański

Z polštiny přeložila Anna Plasová.

Slovensko po další vládní krizi: Matovičova destrukce pokračuje

Slovenského premiéra Eduarda Hegera (hnutí OĽaNO) charakterizují opakovaná alibistická vyjádření a strategická pasivita. Tato kombinace v konečném důsledku ještě více prohloubila agónii tamní koaliční vlády. Pro včasné vyřešení krize, která vyvrcholila na začátku září odchodem čtyř ministrů za stranu Svoboda a solidarita (SaS) z jeho kabinetu, neudělal Heger reálně vůbec nic. Navíc pouze přihlížel, jak se porušují demokratické standardy a pravidla. Za vzniklou situaci tak nese odpovědnost právě on.

V červnu premiér Eduard Heger na otázku, zda připadá v úvahu odvolání ministra financí Igora Matoviče (OĽaNO), odpověděl, že všechny scénáře jsou ve hře. Média to interpretovala tak, že vyhození svého stranického šéfa z vlády nevyhloučil. Jenže každý, kdo sleduje Hegerovo vystupování, věděl, že jeho vyjádření je čistým alibismem. Premiér je vůči svému kamarádovi Matovičovi natolik úslužný a poddajný, že podobný krok je zcela nepředsta-

vitelný. Ostatně to sám později potvrdil, když navzdory hrozbě rozpadu čtyřčlenné vládní koalice prohlásil, že by odchod Matoviče z funkce ministra nic nevyřešil. Přitom právě Matovič, který se chová jako neřízená střela, vyvolává uvnitř vlády neustálé konflikty.

Dlouhodobé spory v koalici kulminovaly na začátku července, kdy ministr hospodářství a předseda strany Svoboda a solidarita Richard Sulík prohlásil, že „tak jako doted“ se

nedá pokračovat“. Strana vypověděla koaliční smlouvu a vyslovila požadavek na odchod ministra financí Matoviče z vlády. Dala mu ultimátum do konce srpna s tím, že když bude i po tomto termínu členem kabinetu, všichni ministři za SaS podají demisi. Bylo jasné, že to myslí vážně.

Když se tlak na Matovičův odchod stupňoval, do debaty vstoupil ministr obrany Jaroslav Nad' (OĽaNO) s jasným vzkazem, že hnutí OĽaNO svého předsedu podrží a že se jedná o dodržení koaliční smlouvy. Zde je nutno připomenout, že když se Matovič se svými spolustraníky spojil v parlamentu s opozičními fašisty při schvalování takzvaného rodinného balíčku, ministr Nad' proti zjevnému porušení koaliční smlouvy nic nenamítal.

Premiér jako mluvčí

Hlasování o rodinném balíčku, které přimělo Sulíkovu stranu k výše zmíněnému ultimátu, mělo velkou vypovídací hodnotu. Spojenectví s fašisty bylo ukázkou Matovičova bezhodnotového pragmatismu. Svou machiavellistickou politikou, jež nemá žádný koncepční ani ideový rámec, naplňuje vlastní sny a narcistní představy. Zároveň fakt, že se premiér za tento legislativní balík i přes vážné výhrady odborné veřejnosti postavil a že mu nepřekáželo účelové spojenectví s extremisty, jen potvrdil Hegerovu silnou podřízenost Matovičovi.

Sám Igor Matovič namísto řešení rozkolu se SaS začal konspirovat a opět ukázal své paranoidní sklony. Uvedl, že „je za tím určitě něco většího, vyšší hra, o které nikdo z nás ani netuší“. Zanedlouho prohlásil, že nemá důvod odejít. Tím jen potvrdil, že ani v takto vážném okamžiku není schopen sebereflexe. A také že vládní funkce je pro něj důležitější než snaha zabránit v návratu k moci politikům v čele s expremiérem Robertem Ficem (Směr), které sám nazývá mafii. Vyjádření a požadavky Svobody a solidarity označil za „tlachání“.

K odchodu ministra financí vyzvala i neparlamentní strana Progresívni Slovensko, z níž vzešla současná prezidentka Zuzana Čaputová. Ozvali se také přední slovenští umělci, mimo jiné Richard Stanke, Zdena Studenková, Anna Šišková, Matej Landl, Ady Hajdu či Miro Noga, kteří apelovali na Matoviče, aby odstoupil, a zabránil tak návratu Směru a opětovnému ovládnutí státu mafianý.

Ani když se blížil termín ultimáta, premiér Heger nekonal. Zaznívaly od něj jen prázdné fráze, že chce, aby se čtyřkoalice udržela, anebo vskutku zvláštní výzva, aby se SaS podívala na věc z nadhledu. Každým svým prohlášením jen dosvědčoval, že ve skutečnosti vládne Matovič, a on je jen jeho mluvčím.

Na premiérově pasivitě nic nezměnilo ani setkání s prezidentkou Zuzanou Čaputovou. Ta se vyjádřila jednoznačně: vládní krize nepřišla ze dne na den ani není výsledkem náhody, ale „je to důsledek velmi konkrétních událostí, kroků a vyjádření, jejichž podcenění vedlo k tomu, že jsme v situaci, kdy náš stát čelí velkým vnějším problémům a zároveň vnitřní nestabilitě a nejasnému vývoji“.

Nebezpečné rozbušky

Když už byla situace mimořádně vážná, Igor Matovič odjel na dovolenou. Měl na ni celé léto, ale vybral si ji právě v nejkritičtější chvíli. Těsně před vypršením ultimáta pak přišel s deseti požadavky, které má SaS splnit, aby on

odešel z vlády. To už Zuzana Čaputová nevydržela a prohlásila, že Slovensko čekalo dva měsíce, až vládní koalice přestane řešit samu sebe a začne řešit problémy země. A prezidentka nešetřila kritikou ani na adresu samotného Matoviče: „To vážně musel ministr financí čekat s tímto krokem do posledního dne?“ Vládní koalici vyzvala, aby ne hazardovala s trpělivostí občanů.

Ministři za Svobodu a solidaritu nakonec z vlády na začátku září odešli. Heger vzápětí projevil ochotu pokračovat v čele menšinové vlády spolu se stranami

Jsme rodina a Za lidi. V interpretacích a komentářích se letní vládní krize většinou redukuje na dlouhodobé spory mezi Matovičem a Sulíkem. Jenže – jak to naznačila prezidentka Zuzana Čaputová – problém je mnohem širší.

Igor Matovič vsadil na politické spojenectví s Borisem Kollárem (který se kdysi pohyboval v mafiánském prostředí), což bylo od samého začátku další potenciální hrozbou. Matovič i Heger tolerují Borisi Kollárovi a jeho straně Jsme rodina vše včetně porušení koaliční smlouvy hlasováním s opozicí pro doslova prokorupční zákon související s výstavbou nájemních bytů. Kollár si dělá, co chce. Navíc opakuje Ficovy nesmysly o zpolitizovaných trestních stíháních, čímž se postavil na stranu opozice a de facto

Igor Matovič ještě jako premiér na setkání Evropské lidové strany.

Foto: Wikimedia Commons/EPP

odstartoval předvolební kampaň. Za Kollárovým chováním je možné tušit jeho připravenost vládnout po dalších volbách spolu se stranou Hlas, které předsedá někdejší premiér a dlouholetý Ficův spolupracovník ve Směru Peter Pellegrini.

Vládní koalice je v permanentní krizi od svého počátku. Začala už v čase, kdy byl premiérem Igor Matovič. Jeho loňský vynucený odchod z postu ministerského předsedy nic nevyřešil – snad kromě toho, že na rozdíl od něj nedělá premiér Heger Slovensku ostudu v zahraničí.

Zatímco se koalice v létě zaobírala sama sebou, Robert Fico si podával ruku s extremisty, což v této složité situaci může být další nebezpečnou rozbuškou. Protože v čase

silné inflace, obrovského zdražování a energetické nejistoty stačí málo a masy lidí mohou být ze dne na den v ulicích. Že se toho Fico a extremistické subjekty budou snažit využít, není asi třeba dodávat.

Můžeme jen spekulovat, jak dlouho bude menšinová vláda Eduarda Hegera schopná fungovat. Důležité protikrizové zákony a opatření nemusí v parlamentu prosadit. Strana Hlas už vzkázala, že vládní návrhy na pomoc občanům podpoří jen v případě, že vznikne dohoda o předčasných volbách. Jedno je však jisté: osobní útoky a rozvrátěná politika Igora Matoviče budou intenzivně pokračovat.

Marián Balázs

Jak půlrok války na Ukrajině přiměl EU k historickým změnám

V Evropské unii málokdo věřil, že ruský prezident Vladimir Putin skutečně pošle svou armádu dobývat Ukrajinu. Když se to na konci února stalo, šokovaná Evropa byla ve svém odsouzení jednotná, nikoliv však v prvních praktických reakcích. Zatímco jedni začali okamžitě organizovat vojenskou podporu, druzí vyčkávali v domněnání, že Rusové budou slavit rychlé vítězství. Až pod dojmem nečekaně houževnatého ukrajinského odporu a bezprostředních a úderných nočních videoprojevů prezidenta Volodymyra Zelenského jsme se jako EU vzpamatovali a začali jednat. Válka trvá už déle než šest měsíců, což je příležitost k bilanci reakce evropské sedmadvacítky.

Po ruském vpádu na Ukrajinu následovalo několik balíků sankcí EU, které postihly vedle špiček Putinova režimu a zejména ozbrojených složek postupně také citlivé části ruské ekonomiky. Velké debaty vyvolával požadavek odstříhnout ruské banky od mezinárodního systému peněžních toků SWIFT. Dělo se to pomalu a za skřípění zubů mnoha evropských podnikatelů, kteří se jen velmi těžko odtrhávali od zaběhnutých – a výnosných – praktik. Potřeba Rusko postihovat sankcemi se logicky postupně posunula do oblasti nejcitlivější, tedy do importu fosilních paliv.

Bylo domluveno, že od léta 2022 zastaví země EU dovoz ruského uhlí a od konce roku přestanou kupovat ruskou ropu. Mnohem těžší bylo ovšem vymyslet útlum importu ruského plynu, na kterém byla EU v roce 2021 ještě závislá ze 40 procent a někteří její členové včetně Česka či Německa mnohem více. Zde se EU nedohodla na ničem kromě toho, že jí sankce nesmějí škodit více než samotnému Rusku. Moskva pak sama usoudila, že bude lepší prodej plynu do EU téměř zastavit. Víc než příjmy z prodeje jí začala vynášet nervozita a sociální napětí, kterou svými manévry vyvolala.

EU otevřela náruč ukrajinským válečným běžencům. Země, které si za syrské uprchlické krize v roce 2015 vysloužily právem pověst sobeckých nesnášlivců, si nyní napravovaly reputaci. Polsko i Česká republika nejenže přijaly všechny uprchlíky, kteří přišli, ale ani nežádaly západněji

položené země, aby se o tento nápor podělily. Podmínky pro příchozí – finanční podpory, zdravotní péče, přístup ke vzdělání pro děti – byly příkladné. Tato zcela nová zkušenost by měla pomoci celé Unii při obtížném hledání shody na pravidlech budoucí migrační a azylové politiky.

Unie se semkla kolem Ukrajiny. Jednotlivé členské státy začaly posílat na frontu napřed munici, pak stále větší a sofistikovanější zbraně. Zelenskyj o ně ostatně každodenně žádal a vysvětloval, že na Ukrajině se bojuje i za Evropu, která v případě její porážky bude další na řadě. Že jeho země je výspou západní demokracie, a v této válce se proto jedná o to, zda v globálním měřítku převládne liberální, či autokratické pojetí politiky. Málokdo z evropských představitelů pochyboval, že má víceméně pravdu. Mezi finančními instrumenty EU se našel jeden, nazývaný příznacně „mírový nástroj“, který, jak se ukázalo, lze použít na financování nákupů zbraní a vojenské techniky. Bylo to poprvé, co byl rozpočet EU použit na takovýto účel. Pět miliard eur (zhruba 122,5 miliardy korun) doplnilo to, co posílaly vlády. Příliv západních zbraní v čele s těmi americkými na frontu nejenže pomohl zastavit ruský postup, ale usnadnil i některé úspěšné dílčí protiútoky.

Tato protiruská válka v zastoupení, kdy umírají Ukrajinci s našimi zbraněmi v ruce, je samozřejmě ošemetná a složitá věc, zvláště máte-li proti sobě jadernou velmoc s nevyzpytatelným vladařem. Zatímco baltské státy, Polsko

nebo i Česko byly od počátku pro co nejtvrdší postup vůči Rusku, mocnosti jako Francie či Itálie hledaly neustále cesty, jak se s Putinem domluvit nebo aspoň jak zachovat otevřené komunikační kanály. Německý kancléř Olaf Scholz zase váhal, zda by právě německé zbraně měly být použity v regionech, kde před osmdesáti lety páchaly to, co páchaly. Jenže vládce Kremlu nikomu nepomohl, naopak – svou iracionální arogancí v podstatě mařil i diskrétní vstřícná gesta, a utužoval tak jednotu Západu.

Ukrajinci naopak příliš nechybovali. Dosud jsme většinou v EU vnímali Ukrajinu jako zkorumpovanou zemi ovládanou oligarchy, nevyzpytatelnou a nejistou, se silnou ruskou „pátou kolonou“. Jak již bylo řečeno, její ozbrojené síly překvapily nasazením i taktikou. Zapůsobili však i její „váleční představitelé“ počínaje, ale nekonče prezidentem Zelenským. Ukrajina velmi dobře manévrovala vůči Spojeným státům i Unii, o čemž svědčí vlastně bleskové udělení statusu kandidátské země EU v prosinci 2021 – něco, co lídři mnoha jejích západních členů ještě krátce předtím rozhodně vylučovali. O to překrásnější výsledek, že se v závěsu svezly také Moldavsko a Gruzie.

Limity obchodního pragmatismu

Je snadné být generálem po bitvě. Přesto lze dnes říct, že se v předchozích letech většina zemí EU dopustila vůči Rusku neodpustitelné krátkozrakosti. Příkladně od roku 2014, kdy byl v naprostém rozporu s mezinárodním právem anektován ukrajinský Krym, měla být Evropa mnohem obezřetnější a asertivnější. Ale varování přišlo už v roce 2007, kdy Vladimir Putin na mnichovské bezpečnostní konferenci v podstatě vyřkl svou frustraci ze zániku Sovětského svazu a svou touhu po obnovení někdejší velikosti Ruskem řízené říše. Za zmínku stojí též fakt, že když se v roce 2015 rozhodl sehrát ohavnou roli na podporu Asádova režimu v Sýrii, nechal tomu Západ volný průběh.

Na evropské straně byly důvody této dobrovolné slepoty především ekonomické. Bylo tak pohodlné a výhodné nechat téct ruskou ropu a plyn do německých (a českých i dalších) podniků a domácností za rozumné ceny. Myslelo se, že prohlubující se obchodní vztahy, společné podniky a masová přítomnost západních značek na ruském trhu časem nějak obrousí kremelské excesy. Pokračující vleklá válka na Donbasu ani sestřelení malajsijského letadla plného Evropanů proruskými separatisty nestačily k zásadnímu obrátu. Pár dní před ruským vpádem na Ukrajinu se chystalo slavnostní otevření plynovodu Nord Stream 2.

Projevy Volodymyra Zelenského působí přesvědčivým dojmem. Foto: Wikimedia Commons/President Of Ukraine

Najednou se ukázalo, že to, co vypadalo jako chytrý pragmatismus, nebylo než obyčejným kapitalistickým brídilstvím, honbou za ziskem bez jakýchkoliv morálních a hodnotových ohledů. Především Německo se ocitlo v bezprecedentně překerní situaci. Coby nejsilnější ekonomika a hlavní tahoun Evropy ani nepomyslelo na zadní kolečka – například nemá ani jedno zařízení umožňující dovoz zkapalněného plynu ze zámoří. Pozavíralo své jaderné elektrárny v domněnání, že ruský plyn poteče pořád. Ztělesněním tohoto fiaska se stal bývalý sociálnědemokratický kancléř Gerhard Schröder, který ani poté, co ruská letadla zaútočila na Kyjev, neodešel z vysokých postů v ruských energetických firmách.

EU byla náhle postavena před povinnost se rychle naučit žít bez ruských fosilních paliv. Jejich výpadek znamená, že je třeba změnit fungování evropského energetického trhu, hledat zdroje jinde. V Moskvě dobře vědí, že když utáhnou kohouty, vytlačí tím ceny strmě nahoru, a také to dělají. Chtějí logicky zkomplikovat ekonomickou situaci evropských zemí, které se ještě vzpamatovávají z útluhu způsobeného covidovou pandemií, vyvolat pocit ohrožení. Astronomické ceny plynu se promítají do inflace dosahující v celé EU na začátku září v průměru nebývalých devíti procent, ale v některých zemích až 20 procent.

Překerní situace nahrává politickým silám, které horují pro národní řešení a odmítají jednotný postup EU. Vyvolávají paniku a pak ji využívají k šíření názoru, že vůči Rusku nebylo třeba postupovat takto tvrdě, že je třeba se s ním rychle smířit. Ba dokonce, že si za to Ukrajinci můžou sami. Kombinace hospodářské a sociální hrozby s proruskou propagandou vytváří toxický koktejl, který lidem nabízejí

jak krajně levicové, tak krajně pravicové síly napříč kontinentem.

Co tě neporazí, to tě posílí

Ruská agrese vrátila do Evropy konvenční válku ve smyslu 20. století, tedy něco, co už mělo být uzavřeno pod poklicí dějin. Je nespravedlivá a dobyvačná. Může přerůst v jaderný konflikt s nedozírnými důsledky. Některé její dopady pro Evropu však nejsou tak úplně neblahé, zvláště z dlouhodobého hlediska, pokud je dokážeme správně vyhodnotit a postavit se jim.

Pro Evropu je nyní hlavní povinností rychle odstranit závislost na ruských surovinách, a tudíž oslabit či neutralizovat účinky onoho „toxického koktejlu“. Už v červenci se podařilo najít shodu „sedmadvacítky“ ohledně úspor plynu, v září pak ohledně snížení cen i úspor elektřiny. Podíl ruského plynu na evropské spotřebě poklesl na deset procent. Daří se nacházet nové zdroje, rýsuje se perspektiva společných nákupů suroviny ve světě. Plánují se nové plynovody, které lépe propojí všechny členské státy a umocní pocit jistoty i záruku solidarity. A pod vlivem drsných událostí se blýská na dávno potřebnou zásadní reformu evropského energetického trhu.

Docela jasně se ukazuje, že se EU nebude za nové situace muset vzdát svých klimatických cílů. Dočasně sice bude nezbytné ponechat v provozu uhelné elektrárny, jež byly určeny k uzavření, aby se kompenzoval nedostatek nebo drahota plynu. Zároveň však stoupá zájem o obnovitelné zdroje, o elektřinu ze slunce a větru, stejně jako o jaderné elektrárny. Budoucí evropský energetický mix nemůže už počítat s ruským plynem – i kdyby se nakrásně v Moskvě všechno změnilo a byli jsme zase kamarádi. Dů-

raz na alternativní zdroje a zejména na úspory energie se nyní vtělí do každodenního života. Energie nebudou zajisté už nikdy tak laciné jako za blahých časů před ruskou válkou, ale budeme s nimi umět lépe hospodařit a budeme méně znečišťovat, protože budeme muset.

Pro vnitřní chod Evropské unie znamenají tyto události také několik novinek. Tak třeba se už nikdo nehádá, zda se EU má sbližovat s NATO, nebo se od něj oddělovat. Najednou dostává „evropský pilíř“ NATO všechny svůj smysl, aniž by kdokoli pochyboval o transatlantické vazbě na USA. Ministři obrany členských zemí chtějí lépe koordinovat modernizaci svých armád, vznikají zárodky skutečných evropských ozbrojených sil a Německo přihazuje sto miliard eur do svého vojenského rozpočtu. Švédsko a Finsko vstupují do NATO. Dějí se věci, které by se bez ruské invaze neděly.

A Ukrajinci chtějí do EU. Vědí, že jejich přijetí není za rohem, ale zároveň nám umějí dobře vysvětlit, že se na Donbase či u Chersonu bijí také z nás, za naše pojetí liberální demokracie. Musíme s nimi počítat. A když s nimi, tak také se Srby, Albánci, Makedonci, Černohorci, Bosňany, Kosovany, kteří vesměs čekají už nějakou dobu, a se zmíněnými Moldavany a Gruzíny. EU se kvůli tomu bude muset znovu a důkladně reformovat, aby je mohla vstřebat. Když jsme vstupovali my a devět dalších na přelomu tisíciletí, tak se reforma nepovedla, byla jen částečná.

I tentokrát to bude složité. Na rozdíl od tehdejšího rozšíření však tentokrát budeme pod daleko větším tlakem, protože ve světě sílí podpora autoritářským režimům, autoritářskému pojetí společnosti. Dochází k soupeření dvou koncepcí jako za studené války. To tehdy nebylo.

Karel Barták

Obrozenci z Horního Slezska

Sestavují mluvnicki spisovného jazyka, který je podle úřadů pouhým nářečím, prou se o smysl svých dějin, sní o autonomii. Bující regionalismus v polském Horním Slezsku někdy připomíná národní obrození přenesené do doby digitální.

„Vlajku máme, jazyk máme, domovinu vám nedáme!“ Hurónské výkřiky Petera Langer a zesiluje několik reproduktorů, které účastníci průvodu nesou na vlastních zádech. Je sobotní poledne v půli července a v Katovicích se po šestnácté koná Pochod za autonomii Horního Slezska. Bez Langer by to nebylo ono, shodují se zúčastnění. Kdyby nezavítal svůj život „hajmatu“, jak se zde německy říká rodnému kraji, s jeho hlasem a pohyby by z něj mohla být rocková hvězda.

„Autonomie není extrém!“ „Vlajku máme, jazyk máme...!“ „A teď všichni!“

Na začátku se autor těchto řádků cítí trochu divně. Vlas-

tenci všech zemí vypadají tak nějak stejně a není to ta úplně nepřitažlivější estetika. Až pak se ukáže, že člověk nesmí hned podlehnout stereotypu. Proslovy jsou překvapivě inkluzivní. Langer do tlampače řve nejen o tom, že nedá slezskou domovinu, ale i o tom, že je v ní místo pro každého, kdo jí přeje, ať už polského, německého, českého či ukrajinského původu. „Není podstatné, jestli jsi levičák nebo pravičák, Slezsko je naše společná věc,“ křičí směsicí tradiční slezštiny a spisovné polštiny, načež vyzývá dav ke skandování názvu regionu ve třech jazycích, aby zdůraznil jeho pohraniční a mnohonárodnostní ráz: Górny Śląsk! Horní Slezsko! Oberschlesien!

Náměstí Slezského sněmu v Katovicích během červencového pochodu slezských autonomistů. Foto: Maciej Mętrak

Na náměstí u budovy Slezského sněmu, v současnosti sídla samosprávy Slezského vojvodství, dostávají slovo další. V šesti jazycích včetně češtiny a ukrajinštiny pronáší pozdrav Jerzy Gorzelik, lídr Hnutí za autonomii Slezska, regionální politické strany s nejdelší tradicí a dosud nejsilnější značkou. Po něm na pódium – ozdobené kromě jiného plachtou s kontroverzním nápisem „Vladimír Putin: odborník na dějiny Ukrajiny/Andrzej Duda: odborník na dějiny Slezska“ – vstupuje liberální europoslanec Łukasz Kohut, který proslul mimo jiné projevem ve slezštině na půdě Evropského parlamentu. Pak promlouvá Leon Swaczyna, zástupce starší generace a konzervativního křídla regionalistů v podobě strany Ślonszoki Razem (Slezané spolu), a vzápětí 26letý Łukasz Giertler z nově vzniklého hnutí Regios. Ten navíc patří k mládeži německé menšiny a pochází z Bílska-Bělé, tedy z Těšínska, jehož příslušnost k Hornímu Slezsku bývá předmětem debat. Na závěr opět přichází rockerská show Petera Langerera, který slibuje: „Budeme pochodovat tak dlouho, než na téhle budově zavlaje naše, slezská vlajka!“

Říká to s odkazem na bílo-červený polský prapor plápolající nad historickou sněmovnou. Monumentální neoklasická stavba byla dokončena v roce 1929, tedy v době, kdy hornoslezskou průmyslovou oblast roztrhávala vejplůl polsko-německá hranice. Tehdy představovala politická autonomie podmínku, k níž se Polsko muselo zavázat, aby po první světové válce a následujícím několikaletém územním konfliktu mohlo získat alespoň část etnicky smíšené oblasti s cennými doly a hutěmi. Polská část Horního Slezska tak měla svůj parlament s širokými zákonodárnými pravomocemi a hlavně vlastní pokladnu

s možností samostatně uvažovat a vybírat daně, vydávat cenné papíry a brát si zahraniční půjčky. Autonomie fakticky zanikla s nacistickou okupací v roce 1939, ale formálně byla zrušena až po válce polskou komunistickou vládou. „Chceme jen zpět to, co nám Polsko dalo a pak zase nelegálně vzalo,“ říkají zastánci jejího navrácení.

Šílený projekt?

Obnovení autonomie sice zůstává leitmotivem červencových průvodů, ale ani nejdodlanější aktivisté si nedělají iluze, že je to v dohledné době realistické. V Horním Slezsku se však mezitím odehrává něco potenciálně

mnohem významnějšího.

Před jedenácti lety se více než 800 000 polských občanů přihlásilo ke slezské národnosti, z toho 376 000 pouze k ní (ostatní v kombinacích s polskou či německou). Celkem 529 000 lidí uvedlo, že doma hovoří slezským jazykem. Nyní jsou s napětím očekávány výsledky loňského sčítání lidu, jež mají být zveřejněny letos na podzim. Tehdy k ohromujícímu výsledku přispěla slova předsedy strany Právo a spravedlnost (PiS) Jarosława Kaczyńskiego o tom, že slezanství je ve skutečnosti skryté vyslovení se pro Německo. Mnozí se prohlásili za Slezany spíše z protestu než pocitu skutečné odlišnosti. Tentokrát žádný výrazný impuls k protestnímu vyplňování sčítacích formulářů nevystal, proto hornoslezské hnutí počítá s nižšími čísly, jež ale realističtěji ukáží jeho skutečný populační potenciál. Pořád má jít řádově o několik stovek tisíc lidí, kteří se cítí být příslušníky svébytného slezského národa.

Samotná deklarace národnosti nemusí nic znamenat. Třeba v Česku údajně žije 4,5 milionu lidí bez národnosti. Jenže na pozadí pochodů za autonomii a vyhlášení výsledků sčítání, poutajících jednou za čas pozornost celopolských médií, se v Horním Slezsku pomalu, ale jistě rozvíjí fenomén, který se bez velké nadsázky dá přirovnat k raným fázím středoevropských národních obrození 19. století.

Pokud by Antonín Jaroslav Puchmajer, Josef Dobrovský a Václav Matěj Kramerius měli internet, hodně by připomínali slezského básníka a překladatele Mirosława Syniawu, autora zrovna dokončované mluvnice spisovné slezštiny Henryka Jaroszewicze či Pejtera Długosze, majitele nakladatelství zaměřeného na tvorbu o Slezsku a ve slezském jazyce. Právě u jazyka jsou obrozenecké analogie nejzřetelnější. Hornoslezská nářečí jsou z pohledu jazykovědy příbuzná polštině, ale vykazují též silné vlivy české

a německé. Historicky se v psané podobě využívala velmi málo. Kodifikovat spisovnou slezštinu tak znamená čelit řadě rozhodnutí, jež často museli kdysi učinit také čeští, slovenští, litevští a další buditelé: O které nářečí se opřít? Podle jaké metody vytvářet odborné názvosloví? Snažit se o purismus, nebo akceptovat současný rozkolísaný úzus?

Přesto se hornoslezští nadšenci do toho zdánlivě šíleného projektu pouštějí. V roce 2009 byla přijata nyní nejuznávanější podoba pravopisu a od té doby v něm vyšly desítky knih. Obzvláště populární jsou překlady. Slezsky si dnes můžete přečíst například *Vánoční koledu*, *Malého prince*, *Nový zákon*, ódy římského básníka Horatia nebo rozsáhlé romány od Szczešana Twardocha. Ve sbírce překladů světové poezie *Dante i inksi (Dante a další)* nechybějí dokonce básně Jaroslava Vrchlického. Na cestě je slezské vydání Tolkienova *Hobita*. Pere se s ním Grzegorz Kulik, nejznámější překladatel do novodobé spisovné slezštiny. Jak sám tvrdí, jeho knihy se prodávají tak dobře, že to může mít jako jediné povolání. Původní slezská tvorba ještě nedala světu žádné veledílo, ale i tak se objevují pozoruhodné počiny jako třeba velmi úspěšná série detektivek *Komisorz Hanusik* od Marcina Melona. Slezština pravidelně zaznívá na divadelních prknech, vznikají zákklady slezské publicistiky, existuje slezská jazyková verze Facebooku, vyhledávače Mozilla Firefox či rozhraní Samsungu.

Popularita knížek ve slezštině není úplně úměrná skutečným jazykovým poměrům v regionu. Popravdě řečeno mnoho autorů lépe slezsky píše, než mluví, a „čistá“, „původní“ slezština existuje hlavně v jejich textech, zatímco běžně mluvený jazyk se stále více popolštuje. Godka (slezský výraz pro „jazyk“) má však zásadní symbolický význam rovněž pro ty, kdo ji neovládají. Požadavek uznání slezštiny regionálním jazykem, který by se mohl vyučovat na školách, spojuje všechny místní aktivisty zleva zprava a označení „nářečí“ nebo „dialekt“ je v komunitě považováno za urážlivé. Konstruovat národní narativ bez odvolání se k vlastnímu jazyku ve střední Evropě nejde.

„Dobře, že se hádáme“

„Slezský národ byl, je a bude,“ hlásá jeden z transparentů na Pochodu za autonomii. Má jít o národ se vším všudy – s vlastním jazykem, územím, tradicemi a také historickou pamětí. Ta se dostává do křížku s polským příběhem o násilně germanizovaném Slezsku, jež šest set let čekalo na návrat do lůna polské vlasti. Plachta s Putinem a Dudou je možná trochu přes čáru, ale názor, že takzvaná hornoslezská povstání v letech 1919–1921 byla ve skutečnosti „speciální vojenskou operací“ tehdejšího Polska, už několik let patří do zdejšího mainstreamu. Naposledy k posilování pocitu slezské odlišnosti přispěly velkolepé státní oslavy stého výročí povstání a následného připojení části regionu k Polsku, jež zde mnozí vnímali jako demonstraci polské nadvlády v koloniálním stylu.

Dříve se slezská identita pojila nejvíce s horníky a tradičními komunitami v chudých dělnických koloniích a na hornoslezském venkově. Dnes po boku těch, kdo pořád zastávají názor, že nejdůležitější slezské hodnoty jsou „práce, rodina a náboženství“ a nostalgicky vzpomínají na „starý německý pořádek“, kráčí zástupci mladé generace, pro něž se slezanství stává módní kontrakulturou. Ke žlutomodré vlajce a regionálnímu jazyku se hlásí intelektuálové, umělci, spisovatelé i politici celopolských stran. Slezština je jazykem internetových memů a také transparentů na pochodech za práva LGBT. Proti Rusínům, Lužickým Srbům, Kašubům a dalším malým nestátním etnikům mají Slezané nespornou výhodu: jejich kulturním centrem je dvoumilionová katovická aglomerace. Do slezského hávu lze tak snadno odít všechny projevy moderní velkoměstské kultury.

Co by to ale bylo za národní obrození bez vnitřních rozporů. Není náhodou slezština toho kterého autora příliš popolštěna, nebo naopak příliš vyumělkovaná? Mají Slezané tradice státnosti sahající do doby vlády knížete Jindřicha Bradatého ve 13. století, nebo se zrodili až z událostí 20. století? Neshody panují též v praktičtější rovině. Hornoslezské hnutí je roztržité a aktivisté si vzájemně předhazují, kdo za to může. Spory o personálie a rozdílné politické ambice brání vytvoření jakési jednotné „Strany Slezanů“, v níž někteří vidí jediný úspěšný nástroj v boji za práva etnické menšiny, uznání jazyka a školní osnovy prezentující dějiny a kulturu regionu místním, a nikoliv polským prizmatem. „To je dobře, že se hádáme. U každého národa je to normální. Obával bych se opaku, kdyby ty spory nebyly, protože to by znamenalo, že už jsme jen skanzen, dožívající etnografická zajímavost, kde na ničem nezáleží,“ odporuje Zbigniew Rokita, autor oceňované reportáže *Kajs* (byla napsána původně polsky, letos na podzim vyjde i ve slezštině), která se pro mnohé zvenčí stala příručkou k pochopení odlišnosti Horního Slezska. Mnohost osobností a názorů nemusí být na škodu, naopak možná právě toto je argument, že Slezané opravdu svébytným národem jsou. Neexistuje celonárodní shoda a jedna strana Čechů, Poláků či Němců, proč by tedy existovala u Slezanů.

Těžko předvídat, co přinese budoucnost. Vyústí o dvě stě let opožděné národní obrození ve slezsko-polská vyrovnání, jazyková nařízení a nakonec nový rok 1918, nebo je to spíše krátkodobý fenomén, po němž zbyde jen několik knížek v jazyce odsouzeném k vymření a memoáry jeho neúspěšných zachránců? Zatím se nezdá, že by se z Horního Slezska měla opravdu stát středoevropská obdoba Katalánska nebo Skotska, jak se někdy obávají ve Varšavě, ale třeba ve srovnání s moravisty jsou polští Slezané ve svém kulturním a politickém vývoji určitě o stupeň výš. Zejména popularita slezanství u mladé generace je důvodem, proč bychom nad ním neměli ohrnovat nos. Vývoj v regionu, jehož patrioti mimochodem často vyzdvihují historickou jednotu celého Slezska v rámci českých zemí a svou kulturní blízkost k Čechům, nás může ještě překvapit.

Kamil Czaiński

EU dlouho zavírala oči před děním v Maďarsku. Dnes už má jen jednu páku, a to peníze

Horkým bramborem pro české předsedání Evropské unii je postoj „sedmadvacítky“ vůči Maďarsku a Polsku, které spolu s Českem a Slovenskem tvoří Visegrádskou skupinu. S oběma vedou EU a její instituce dlouhodobé spory kvůli nedodržování pravidel právního státu. Zatímco v Polsku jde především o poškozenou nezávislost justice, maďarské „hříchy“ jsou mnohem rozsáhlejší. Šéf maďarské sekce Transparency International József Péter Martin v rozhovoru vysvětluje, jaká je situace v Maďarsku dnes a proč si EU lhostejností vůči Orbánovým přešlapům problém s touto zemí tak trochu sama vyrobila.

■ **Vztahy mezi Maďarskem a EU jsou den ode dne napjatější. Zdá se, že premiér Orbán záměrně provokuje většinu svých partnerů v zemích Unie, stejně jako Evropskou komisi a poslance Evropského parlamentu. Jaké jsou důvody tohoto chování? Domácí politika? Hluboké osobní politické přesvědčení? Taktický manévř zacílený na vystřídání liberální většiny v EU pravicovým populismem? Nebo kombinace všech těchto pohybů?**

Všechny tyto faktory mohou podle mého názoru hrát roli. Především je zde ale fakt, že se Maďarsko ocitlo momentálně ve velice svízelné ekonomické situaci. Inflace je velmi vysoká, vyšší než průměr v EU. Nárůst cen potravin je druhý největší v Unii. Schodek státního rozpočtu se nebezpečně zvedá. A v důsledku ztráty důvěry trhů forint v posledních měsících výrazně oslabuje, podstatně více než další měny v tomto regionu. Tržní síly a ekonomičtí hráči proto vyhlíží dohodu s EU, která by přinesla 8,5 miliardy eur ve formě grantů z takzvaného fondu obnovy, a to co nejdříve. Maďarsko je jedinou zemí EU, která ještě pro použití těchto peněz nedostala zelenou od Evropské komise (*U Polska Komise podmínila vyplacení prostředků splněním několika podmínek – pozn. red.*).

Získat tyto peníze a také podepsat dohodu o partnerství pro zajištění peněz z kohezních fondů pro období 2021–27 je pro maďarskou ekonomiku životně důležité. Orbánovy provokativní výroky na adresu EU přitom

tuto hospodářskou logiku popírají. Vláda prostě pokračuje v tom, čemu říkáme paví tanec – Orbán tímto ter-

József Péter Martin je devět let ředitelem budapeštské pobočky mezinárodní organizace Transparency International. Stal se v tomto nesnadném postavení jedním ze symbolů odporu občanské společnosti vůči režimu postupně budovanému premiérem Viktorom Orbánem a také rozhodným zastáncem vlády práva, jejíž obrana je hlavním důvodem existence Transparency International. Martin pracoval patnáct let jako novinář, byl dlouholetým šéfredaktorem ekonomického týdeníku *Figyelő*; je autorem tuctu akademických publikací. Foto: Archiv Józsefa Martina

mínem označil vlastní šarvátky s Evropskou unií a obecně oťukávání mezi Východem a Západem. Úplně jinak pak mluví ministr odpovědný za evropské peníze Tibor Navracsics, který

denně opakuje, že si Maďarsko přeje dohodu s EU. Vláda tak používá vůči Bruselu dvojí jazyk.

■ **Chce Orbán z Unie vystoupit?**

Orbán se zajisté nemíní vzdát svého euroskeptického postoje, ale já si na rozdíl od mnoha jiných nemyslím, že by chtěl vyvést Maďarsko z EU; spíše by rád vyvolal v rámci Unie jistý neliberální obrat. Nasvědčuje tomu i jeho vize „odintegrace“, tedy úsilí o takovou Evropskou unii, která by nebyla ničím víc než jednotným vnitřním trhem. Odmítá tedy jakoukoliv politickou integraci.

Momentálně je jasné, že po historickém fiasku opozice ve volbách z 3. dubna letošního roku nemá Orbán na domácí scéně žádného soupeře. Myslí si, že mu to dává právo dělat, co se mu zlíbí, a to nejen uvnitř Maďarska, ale také vůči EU a mezinárodním institucím. Jeho jediným limitujícím faktorem jsou peníze. Tedy hlavně evropské fondy, protože pokud neprijdou, hrozí destabilizace ekonomiky země.

Orbán je sice spíše pragmatický než ideologický politik, ale podle mého je také hluboce euroskeptický. Ne až tak, že by chtěl z EU odejít, ale spíše proto, že věří, že EU je a vždycky byla výhodnější pro velké země a pro velké firmy. A to přesto, že Maďarsko od vstupu v roce 2004 patřilo k zemím, které na členství nejvíce vydělávaly. Jeho celkový vztah k EU je spíše než na hodnotách založen na penězích.

■ **Podivný letní Orbánův výrok o mísení ras v Evropě vyvolal šok. Stále více lidí si myslí, že**

tento politik už nepatří do evropské „rodiny“, protože pohrdá elementárními hodnotami, ke kterým se EU hlásí. Uvědomují si maďarští občané, že se zvětšuje vzdálenost mezi Maďarskem a zbytkem evropského bloku a jaké mohou být důsledky tohoto procesu? Jak široké a jak napjaté je lano, po kterém Viktor Orbán momentálně kráčí?

Postoj Maďarů vůči EU je sám o sobě paradoxní. Většina z nich podporuje členství země v EU navzdory neustálým nadávkám na Brusel ze strany premiéra a některých ministrů. Toto číslo překvapivě neklesá, ale naopak v posledních letech lehce roste. Podle nedávných údajů nezávislého institutu pro průzkum veřejného mínění Medián podporuje členství Maďarska v EU 88 procent Maďarů včetně dvou třetin voličů vládní strany Fidesz. Pokud porovnáme podporu členství v EU a podporu vládní strany, můžeme si myslet, že se Orbánovy postoje od většiny zásadně neliší – je to podpora setrvání v Evropské unii, která je ovšem vnímána především jako dojná kráva.

Na druhou stranu panuje v maďarské veřejnosti hluboká morální krize. Jejím důkazem je i to, že Orbánovy výrocky typu „smíšená rasa“ nevyvolávají ve veřejnosti žádné větší negativní reakce. Jedním z důvodů, proč Orbán činí taková prohlášení, je snaha záměrně provokovat liberální intelektuály, a vyvolávat tak debaty, které odvádějí pozornost od skutečně vážných ekonomických problémů. On ostatně dobře ví, že většinu lidí budou takové výroky prostě jedno.

■ **Evropská komise zdržuje rozhodnutí o uvolnění prostředků pro Maďarsko z fondu obnovy, aniž by tento trest dostatečně vysvětlovala. Novináři na druhou stranu tvrdí, že existuje dostatek důkazů o zneužívání evropských fondů v Maďarsku, a to zejména lidmi, kteří patří do nejužšího Orbánova okolí. Skutečně takové důkazy ve veřejném prostoru existují? A pokud ano, proč se Komisi nedaří transparentně uplatnit vůči Maďarsku**

nedávno zavedený princip podmíněnosti, tedy vyplacení unijních peněz na základě dodržování zásad právního státu?

Evropská unie prostě dlouho zavírala oči nad systematickou korupcí a porušováním vlády práva v Maďarsku, a nejen tam. Nebylo to kvůli nedostatku důkazů ani kvůli nedostatku právních norem umožňujících stíhat tyto praktiky, ale kvůli nedostatku politické vůle. Tyto problémy bylo možné řešit použitím formálních norem, které byly k dispozici.

Postoj EU se v posledních letech postupně měnil. Po ruské agresi na Ukrajině je naprosto zřejmé, že EU hodlá postupovat tvrdě, tedy že chce opravdu odhalit maďarskou korupci a porušování zásad vlády práva. Jenže dnes je mnohem těžší tyto věci dokazovat než před, řekněme, čtyřmi nebo pěti lety.

■ **Proč?**

Protože systém byl mezitím v klidu zcela dobudován, korupční kanály se zaběhly, řada sektorů byla vyčištěna pro kámoše a spousta korupčních případů byla legalizována. Vznikl nový systém, nová norma. Je tudíž velmi těžké cokoli změnit, protože malé dílčí kroky systém nezmění ani nenaruší.

V sázce je krom toho dnes mnohem víc než před několika lety a Orbán je silnější. EU ho může donutit ke změně chování jediným způsobem, a to odepráním peněz. Všechny ostatní metody nebudou fungovat. Ale destabilizace maďarské ekonomiky, a tudíž další posun Maďarska vstříc Rusku také není v zájmu EU. Takže jsme zde v začarovaném kruhu, ze kterého budeme těžko hledat cestu ven.

Přesto je podle mého o trošku větší pravděpodobnost, že se EU s vládou nakonec dohodne, a to za cenu větších ústupků z maďarské strany. Instituce EU by měly zcela jasně formulovat, co od maďarské vlády očekávají. Jednou z možností, jak dosáhnout posunu, by bylo přistoupení Maďarska k úřadu evropského prokurátora – nebyl by to žádný zázračný prostředek, ale přece jen by to znamenalo strukturální krok k obnovení zásad vlády práva v Maďarsku. Nelze ovšem vyloučit scénář, že žádná dohoda

nebude. To pak povede k vážnému znehodnocení forintu a způsobí to sklouzávání maďarské ekonomiky do velmi nebezpečných vod.

■ **Maďaři byli ve střední Evropě vždy považováni za jeden z národů, které netrpěly zrovna láskou k Rusku. Zkušenost z roku 1956 nebyla nikdy zapomenuta. Dnes se však nezdá, že by maďarská společnost odmítala Orbánovu proputinovskou orientaci nebo jeho jen vlažnou podporu Ukrajině v nynější válce. Je to dáno ekonomickými či sociálními faktory, nebo lze najít nějak hlubší historické příčiny, například zakořeněný odpor vůči Ukrajincům?**

Nemyslím si, že by zde byl takový zásadní odpor, a to navzdory problémům, které jsme měli před časem, ještě před válkou, kolem maďarské menšiny v ukrajinském Zakarpatsku. Spíše bych řekl, že Orbánova obliba mezi jeho stoupenci, kterých jsme při volbách napočítali na tři miliony, je tak velká, že prostě za ním půjdou, ať bude dělat nebo říkat cokoli. Velkou otázkou zajisté je, proč se Orbán pro tuto „houpačkovou politiku“ mezi Ruskem a Ukrajinou rozhodl. Vracíme se zde k jeho „pavímu tanci“ mezi Východem a Západem – je zřejmé, že ten se stal již nedílnou součástí jeho zahraniční politiky. Fungoval už delší dobu, ale současné události na něj vrhly velmi silné světlo. Orbán ho provozuje podle mého nejméně ze tří důvodů – za prvé se pokouší tímto šermováním získat ekonomické a politické výhody. Za druhé se snaží vypadat v očích svých stoupenců jako „mírotvorce“. No a za třetí pěstuje přece autokratický režim, který se inspiruje u jiných autokracií na Východě – ačkoli současný režim v Maďarsku je stále podstatně měkčí než ten ruský. Mluví se také o čtvrté příčině, o jakémsi osobním propojení s Ruskem, o tom já však nemám žádné informace.

Karel Barták

Rozhovor byl prvně publikován na webu Info.cz.

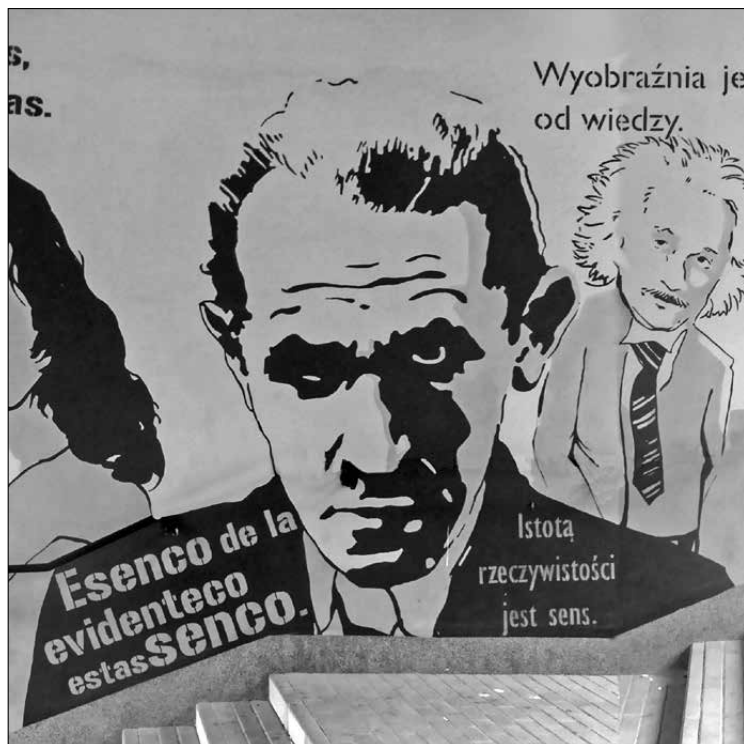
Kafka z Drohobyče

V červenci uplynulo sto třicet let od narození výjimečného polského prozaika a výtvarníka židovského původu Bruna Schulze. Bohužel si letos připomínáme také osmdesáté výročí jeho tragické smrti v drohobyčském ghettu v listopadu 1942. Schulzovo dílo vyrostlo z nenávratně zmizelé středoevropské kultury, v níž se po staletí mísily národy, náboženství, různé tradice a západní i východní vlivy.

„Milá Romo! Skutečně se mi už zdálo, že jsi na mě zapomněla. Tak nějak došlo k tomu, že početný a živý okruh mých přátel značně prořídil, kontakty se oslabily a znovu jakoby směřuji k těm stranám a oblastem osudu, kde panuje samota. Jako kdysi. Někdy mě to naplňuje smutkem a strachem z prázdnoty, jindy mě to zas vábí jakýmsi pokušením, důvěrně známým z dřívějšíka. Co se stalo, že jsi mi po tak dlouhé době znovu napsala? Tak nějak se bojím přijet do Varšavy. Bojím se kontaktů i lidí. Nejraději bych se stáhl s jedním člověkem do úplného zátíší a jako Proust se pustil do formulování svého posledního světa,“ napsal Bruno Schulz v červnu 1939 Romaně Halpern, která pro svůj kulturní rozhled patřila ke známým osobnostem polských salonů a kaváren. A smutnou ironií zůstává, že právě výčitka „je podobný Proustovi“ se objevila mezi marxistickou kritikou a byla důvodem, proč Schulzovy texty nepublikovat.

Kniha dopisů, v níž můžeme citované věty najít, odráží také osud pisatele a adresáta korespondence. Představuje totiž pouze část z mnoha dopisů – a řada z nich se zachovala spíše náhodou. Zbývající zmizely spolu se svými autory a majiteli během druhé světové války. Přesto jsou tyto ztracené listy klíčem k Schulzovu psaní, protože se staly základem *Skořicových krámů*, jeho zásadního díla. V něm se poprvé projevil jeho talent a chuť psát. Popouštěl zde uzdu fantazii a bloudil v houštinách jazyka.

Dříve, než otevřete *Knihu dopisů*, kterou sestavil Jerzy Ficowski a pro české čtenáře připravila a přeložila Hanele Palková (vyšla loni v ostravském nakladatelství Proti-

Bruno Schulz na nástěnné malbě ve Varšavě.

Foto: Wikimedia Commons

mluv), zkuste si přečíst Schulzovy prózy. Česky najdete hned několik vydání a doporučit lze především to první z roku 1988 nazvané *Republika snů*. Obsahuje dva povídkové cykly *Skořicové krámy* a *Sanatorium na věčnosti*, dále pak několik fragmentů, ale také reprinty Schulzových kreseb. Autory překladu jsou cenění polonisté Otakar Bartoš, Erich Sojka, Vlasta Dvořáčková, Iveta Mikešová a Hana Jechová. Tyto překlady pak znovu vyšly v nakladatelství Dauphin na konci devadesátých let a u příležitosti minulého kulatého výročí v roce 2012. Jak zásadní byla Schulzova tvorba, dobře ilustruje to, že dvě jeho zachované

ucelené prózy vyvažují tucty studií, monografií a dalších prací věnovaných drohobyčskému rodákovi a jeho dílu. Mnoho textů se dokonce zabývá ztracenou prózou *Mesiáš*, na níž Schulz podle některých svědectví pracoval před svou smrtí v Drohobyči.

V tomto dnes ukrajinském a tehdy polském městečku se Bruno Schulz narodil 12. července 1892 do rodiny židovského obchodníka se střížním zbožím a vyrostl v bytě nad otcovým krámem. V té době ještě jeho rodina patřila k lépe situovaným. Studoval na gymnáziu a maturoval s vyznamenáním. Další studia mu ale znemožnilo chatrné zdraví a také okolnosti spojené s první světovou válkou. Celý život pak pracoval, spíše z nevyhnutelnosti než z touhy vzdělávat jiné, jako učitel výtvarné výchovy na střední škole. Díky pomoci a podpoře přátel, kteří jeho talentu věřili, navázal kontakty s literárními a uměleckými kruhy v meziválečném Polsku. V roce 1937 publikované *Skořicové krámy* (*Sklepy cynamonowe*) vzbudily zájem kritiky

a byly vysoko ceněny, a to mimo jiné spisovateli Witoldem Gombrowiczem, Józefem Wittlinem nebo Zofíí Nałkowskou. Ta jejich vydání doporučila.

Ve dvacátých a třicátých letech také vystavoval své grafiky, ale například též rytiny na skle. Jejich cyklus nazvaný *Modloslužebnická kniha* (*Xięga bałwochwalcza*, 1920–1922) vzbudil pohoršení v katolických kruzích a jeden poslanec Křesťanské demokracie dokonce žádal, aby byla „pornografická“ výstava zakázána. Nutno dodat, že Schulzovy grafiky zobrazují svět dominantních žen a podřízených mužů u jejich nohou, s prvky fetišismu a (sado)masochismu. Obrazy psychóz, traumat a komplexů, z nichž se rodí „jiné“ vidění reality. Meziválečná avantgarda jistě pohoršena nebyla, ale pro konzervativní svět – ať už křesťanský, nebo židovský – bylo jeho dílo rouhavé, nepřirozené a provokativní.

Třináctý měsíc

Schulz se sice ve své literární a výtvarné tvorbě inspiroval obrazy z každodenního života měšťanské Drohobyče, židovské společnosti i vzpomínkami na dětství a svého otce, ale jeho umělecká forma rozhodně není realistická. Objevují se v ní fantastické a snové motivy, erotické fantazie a prolínání živého a neživého světa, kdy ožívají předměty nebo se lidé mění ve zvířata. Jeho tvorba jako by se rodila v nějakém alternativním, paralelním čase a prostoru, který sám v povídce *Noc velké sezóny* nazval třináctým měsícem: „Každý ví, že v řadě obvyklých a normálních let rodí někdy zpodivínštělý čas ze svého lůna léta jiná, léta zvláštní a léta zvrhlá, kterým – jako šestý malíček ruky – narůstá někdy třináctý, falešný měsíc. (...) Někdy se tyto dny přirovnávají k apokryfům, tajně vsunutým mezi kapitoly velké knihy roku, k palimpsestům skryté podstrčeným mezi její schránky, jindy opět je přirovnávají k těm bílým, nepotíštěným listům, na kterých se oči, dosyta načtené a plné obsahů, mohou utápět v obrazech a pomíjet barvy, čím dál tím více blednoucí na těch prázdných stránkách – a tak si odpočinou v jejich nicotě, dříve než budou zataženy do labyrintů nových dobrodružství a kapitol.“

Schulzovo rozsahem nevelké dílo inspirovalo řadu umělců. Pro Polsko ho po válce znovu objevil kritik Artur Sandauer a v šedesátých letech minulého století se opět stalo předmětem nejen odborného, ale především čtenářského zájmu. Do zahraničí proniklo spolu s dalšími polskými tvůrci – do Československa, ale také na Západ prostřednictvím filmu Wojciecha Jerzyho Hase *Sanatorium na věčnost* z roku 1973, který získal hlavní cenu na festivalu v Cannes. Krátký animovaný film *Street of Crocodiles* vytvořili v roce 1986 bratři Stephen, Weiser a Timothy Quayové. Vznikla i řada divadelních představení. V Polsku se Schulzovou obrazností inspiroval mimo jiné slavný umělec Tadeusz Kantor, v zahraničí patří k nejznámějším alternativní hra Simona McBurneye *The Street of Crocodiles*. Ta vznikla ve spolupráci s londýnským Národním divadlem a byla s úspěchem reprízována několik let nejen v Británii, ale i ve Spojených státech nebo Kanadě. U nás

byl jednou z posledních výraznějších adaptací projekt Spitfire Company *13. měsíc/Requiem za Bruno Schulze* z roku 2012. Již několik let ale třeba v dramaturgii Hanele Palkové probíhá v Brně festival *Brno čte Bruna*.

Hovořit o přímých inspiracích něčím dílem vždy trochu zavání „vlivologií“ a ve své podstatě to není objektivně měřitelné. Bruno Schulz každopádně spoluutvářel zvláštní a silnou středoevropskou literaturu meziválečného období vznikající napříč rakousko-uherskou monarchií. Patřila k ní též tvorba pražských Němců v čele s Franzem Kafkou (kterého Schulz spolu se svou snoubenkou překládal) nebo Gustavem Meyrinkem, dále pak díla Roberta Musila, Josepha Rotha a mnoha dalších. Literatura, která zachytila zrod moderního světa a jeho střet s duší člověka. Svět rozlomený po brutální první velké válce a směřující k té druhé, ještě brutálnější. Svět, v němž se převrátily tradice i role a vše, co bylo pevné, se rozkolísalo.

Nejinak to bylo i s konzervativní židovskou tradicí východního Polska. Schulz sám se narodil do asimilované rodiny, vystoupil ale navíc ze Židovské obce, aby si mohl vzít židovskou konvertitku ke křesťanství. Zároveň výrazně čerpal i ze židovské mystiky – k tomuto tématu nelze než doporučit studii Michaly Benešové *Ve světle kabaly. Židovská mystika v polské literatuře meziválečného období* vydanou v roce 2017 v Karolinu. Všechny různorodé vlivy pak Schulz spojil ve svém autorském mýtu, fantaskním vesmíru fungujícím podle pravidel jeho osobní obraznosti. Právě tento „magický realismus“ bývá kladen mezi inspirační zdroje jihoamerických prozaiků jako Gabriel García Márquez, Alejo Carpentier nebo Jorge Luis Borges a je stejně důležitý jako všechny přímé adaptace Schulzových próz.

Metafyzická noc

Magický realismus se v Drohobyči bohužel změnil v absurdní válečnou tragédii. Nejdříve město obsadil v září 1939 wehrmacht, který ani ne po dvou týdnech vystřídala Rudá armáda – tehdy ještě Hitler a Stalin předstírali spojenectví. Pro židovské obyvatele byla sovětská okupace o něco bezpečnější, ačkoliv ani ta nebyla bez rizika. Netrvala však dlouho. V červenci 1941 opět zaútočil wehrmacht a okamžitě bylo vytvořeno ghetto. Bruno Schulz v něm přežíval z blahovůle příslušníka SS Felixe Landaua, zločince, který se účastnil mnoha masových vražd Židů, ale také polských profesorů na univerzitě ve Lvově. Landau si od Schulze nechal například vyzdobit dětské pokoje ve své vile. Ani tato pochybná ochrana nebyla ničím jistým. Devatenáctého listopadu 1942 se v drohobyčském ghettu rozpoutalo peklo – odvetná akce za postřelení jednoho z Němců. Zavražděn byl také Bruno Schulz, ačkoli verze, jak k tomu došlo, se rozcházejí. Měl být buď jednou z obětí pouliční exekuce, nebo byl chladnokrevně zastřelen „na oplátku“ německým důstojníkem Karlem Güntherem, protože Felix Landau zabil „jeho Žida“. Schulzovo tělo se nepodařilo najít a identifikovat, jeho ostatky pravděpodobně skončily v některém z masových hrobů.

Schulzova fantaskní próza psaná smyslově hutným jazykem, v níž se do každodennosti prolamoval mýtický čas třináctého měsíce, musela po válce čekat na vhodnější dobu. Nejdříve bylo nutné v syrových dokumentech zachytit hrůzu osudu, který „připravili lidem lidé“, jak napsala Schulzova literární patronka Zofia Nałkowska v knize *Medailony*. Hned poté nastoupil socialistický realismus. Teprve s uvolněním ideologických rámců ve druhé polovině padesátých let bylo možné objevit staré časy zakleté v haličských *Skořicových krámech*, podivné hrdiny ze *Sanatoria na věčnosti* a snít o nenávratně ztraceném *Mesiáši*. Rok 1992 vyhlásilo UNESCO Rokem Bruna Schulze.

„Naučil jste mě, že každý stav duše, následovaný dostatečně daleko do hlubin, nás vede skrze úžiny a kanály slov – do mytologie. Nikoli do strnulé mytologie národů a pří-

běhů – ale do té, která pod povrchem šumí v naší krvi, splétá se v hlubinách fylogeneze, větví se do metafyzické noci,“ píše v roce 1934 básníkovi Julianu Tuwimovi Bruno Schulz, ale jako bychom my, dnešní čtenáři, mohli to samé říci drohobyčskému kouzelníkovi se slovy.

Lucie Zakopalová

Vzpomínka na Bruna Schulze

23. 11. v 18:00, Božská Lahvice, Bílkova 122/6, Praha 1 – Josefov

Hanele Palková a Jan Jeništa představí *Knihu dopisů* Bruno Schulze, komorní koncert klezmer hudby zazní v podání Anežky Gebauerové a Jiřího Macháčka.

Groteskní obrázek vlády mstivých ubožáků

Fenomén ruského bolševismu zůstává dodnes oblíbeným tématem nejen historiků, ale je také vděčným literárním námětem. Vzhledem k obdobné zkušenosti se životem v totalitním režimu nepřekvapí, že se o komunistické minulosti rozhodl napsat i jeden z nejlepších maďarských romanopisců současnosti. Slavista György Spiró se už několik let pohybuje jako ryba ve vodě v žánru historicko-politické grotesky. Příkladem je vedle próz Žena, propánakrále! a Kamenný žabák také jedna z jeho posledních knih s názvem Diabolina a podtitulem Vyprávění o Rusku. Právě ta se na jaře díky Robertu Svobodovi dočkala svého českého překladu.

Kdo je ale tajuplná Diabolina, jejíž jméno nacházíme v samotném titulu Spiróovy knihy? Autor takto čtenářsky přitažlivým způsobem nazývá vypravěčku svého příběhu o sovětském Rusku. Důvodem, proč si za zprostředkovatelku událostí záměrně vybral Diabolinu, vlastním jménem Olympiadu Čertkovovou, je skutečnost, že tato žena neurozeného původu pracovala dlouhá léta jako ošetřovatelka ruského spisovatele Maxima Gorkého. A právě tato osobní blízkost k uměleckému idolu leninského Ruska jí umožňuje skrze vlastní optiku vykreslit před čtenářem obraz života ruské politické a kulturní elity první poloviny minulého století.

Narace Spiróovy fikce tak evokuje formu osobního vzpomínání s vydařenou podobou zdánlivé autenticity. Vzpomínkový způsob vyprávění zároveň vytváří text bez jakýchkoliv předělů vyznačující se časovou roztříštěností a selektivností syžetových epizod. A třebaže na klopě obálky čtenář najde informaci, že všechny postavy románu skutečně existovaly a popsané situace mají reálný základ, perspektiva vypravěčky a překrývání skutečné historie fikčními prvky se ukazují jako stylisticky produktivní autorské volby.

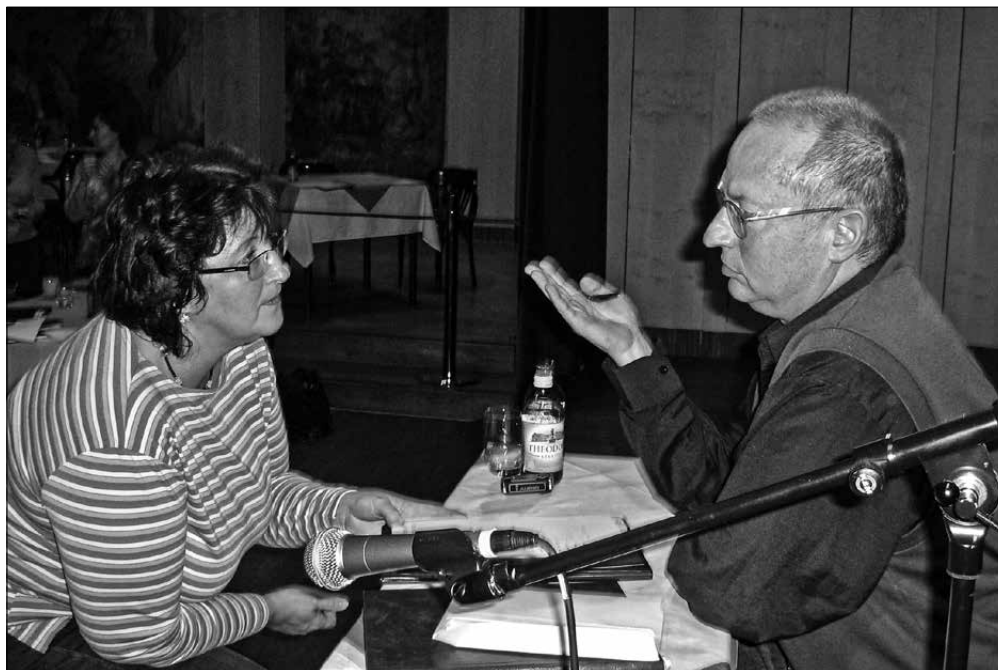
Vypravěčka Diabolina se přitom díky své stranické úloze ošetřovatelky ruského klasika dostává do role pozorovatelky v samotném centru psaní „velkých dějin“. Alexej, jak spisovatele Diabolina důvěrně nazývá (vlastním jménem se Gorkij jmenoval Alexej Maximovič Peškov), totiž před-

stavuje pro bolševiky vrchol sovětského umění. Jeho pozice je však ve vícero směrech ambivalentní. Navzdory tomu, že sám postupně přejímá estetiku socialistického realismu, chová k bolševické diktatuře zjevné antipatie. A přestože se setkává s nejvyššími představiteli strany, Leninem, Zinověvem, Kameněvem nebo později Stalinem a Molotovem, vůči jejich reálné politice vyjadřuje své výhrady. Bolševickou vládu tak nejednou otevřeně označuje jako rudý carismus či vražedný režim.

Spiró se tak dostává k eticky komplikovanému tématu umělecké konformity v podmínkách totalitního režimu. Historická postava Gorkého přitom skutečně svojí životní zkušeností představuje v jistém smyslu hraniční případ. V roce 1921 se totiž ocitá v emigraci poté, co ho k tomu přinutí Lenin morálním tlakem způsobeným zatýkáním jeho kolegů. Socialistický klasik si zároveň silně uvědomuje skutečnost, že bolševickým aparátčikům vůbec nejde o demagogicky deklarované blaho lidu, ale jen o udržení vlastního mocenského postavení. Volí si proto raději život dobrovolného vyhnance, který se mentálně ocitá mezi neochotou sloužit zločinnému režimu a touhou po návratu domů.

Fašista, bolševik i svině

Kromě sovětského Ruska se tak děj románu odehrává také v několika evropských městech, zvláště v Berlíně

György Spiró a znalkyně literatury Ágnes Módis.

Foto: Wikimedia Commons

a v italském Sorrentu, kde si Gorkij dlouhé roky pronajímá vilu. Ta se stala sídlem všech jeho rodinných příslušníků, přátel a známých, kteří na spisovateli v emigraci finančně parazitovali. Navzdory tomu, že přímořské klima příznivě působilo na autorovo podlomené zdraví, v cizině nenašel pocit nového domova. Jak Diabolina odhaluje, neustále musel snášet sovětský bojkot při publikování svých děl a vydělával si jen díky vydávání časopisů a usilovné redakční práci.

Navíc cítil existenční úzkost z toho, že jeho vyhnanství v Mussoliniho Itálii z něj dělalo před Rusy fašistu, zatímco v očích fašistů byl zase bolševikem. Jedna z berlínských epizod dokumentuje, jak ho při návštěvě hospody mladý avantgardní básník Vladimir Majakovskij nazval sviní, což se starého spisovatelského barda nesmírně dotklo. Román se tak opakovaně vrací k otázce, zda si umělec dokáže zachovat morální čistotu a svým životem a dílem zůstat ideologicky neutrální, anebo prosazování svobody při psaní automaticky znamená jistou formu angažovanosti.

Právě na problém politické angažovanosti umělce žijícího v diktatuře však kniha poukazuje i z opačného úhlu. Příběh tak odkazuje na skutečnost, že i když se nedemokratické režimy často vypořádávají s nepřízřivými individualitami z řad kultury a inteligence, některé příliš silné idoly si potřebují uchovat pro prezentaci své velkoleposti. Gorkého díla byla totiž v čase říjnové revoluce na Západě známa a sám autor představoval slavnou ikonu, na kterou se upíral obdivný pohled světových autorit. Proto i pro bolševiky jako by představoval příliš velké sousto, a tak se spíše než o jeho fyzickou likvidaci snažili přivést

ho na svou stranu skrze líbívé sliby, ale i nástroje ekonomické šikany. A přestože Gorkij v románu vnímá kvalitativní posun ve vedení Sovětského svazu od zfanatizovaného Lenina k racionálně lišáckému Stalinovi, sám neustále zůstává věrný svému vlastnímu konceptu socialistického života.

V souvislosti s vyobrazením postavy Gorkého v románu tak je možné konstatovat, že vypravěčka ho vytváří značně idealizovaně, což je podmíněno její platonickou láskou. Proto, i když si Diabolina uvědomuje Gorkého osobnostní manýry, naučenou faleš i umělecké limity, ho prezentuje pře-

devším jako velkodušného lidumila a charakterního člověka. Ukazuje to nejen jeho přesvědčení o materiální zodpovědnosti za široký okruh rodiny, milenek a přátel, ale také snaha pomoci nespravedlivě stíhaným umělcům získat milost. Diabolina tak na určitém místě zmiňuje, že se spisovateli podařilo zachránit před smrtí více než dvě stě lidí. Vzápětí však dodává, že tato záchrana byla jen dočasná a zločinný režim si je dříve či později stejně našel.

Stalinovy vesnice

Vrchol vyobrazení zločinné mašinérie nastává na konci románu, kde se dovídáme o tragickém konci téměř všech postav. Spiró touto hyperbolou jen poukazuje na to, že revoluce přirozeně požírá svoje děti a jejímu působení se nakonec nevyhne nikdo. Jedině, pokud by to byla žena. A vskutku, Gorkého ženy, ať už bývalá manželka Kateřina Pavlovna nebo milenky Mária Fjodorovna a prozápadní špiónka Mura, jako by dokázaly využít svůj půvab, intelekt a konexe k tomu, že nakonec i po spisovatelově smrti zůstávají naživu.

Dále Spiró svůj bezútešný obrázek sovětského Ruska krom vraždění oponentů dotváří také plejádou dalších praktik nedemokratického režimu. Jednou z nich je typický fenomén maskování reality. Dobrácky naivní Gorkij tak po návratu do Sovětského svazu ve snaze získat pravdivý obraz společenského stavu domoviny navštěvuje moskevské ulice a pracovní tábory na Soloveckých ostrovech. Se záměrem umlčet domněnky západních elit o krutosti sovětského režimu využívá Stalin na místech navštívených ruským spisovatelem čekistické agenty coby najaté herce. Spisovatel následně píše neutrální články, ve kterých otřesná pravda zůstává utajena. Stalinovy Potěmkiny vesnice tak bezezbytku plní svůj propagandistický

účel a Gorkij se může dále věnovat umělecké tvorbě a rodinným problémům.

Touhu tvořit mu však hatí hlavně jeho zdravotní stav. Starostlivá Diabolina ho ve vzpomínkách nazývá také živou mrtvolou a velká část jejího vyprávění je tak věnována právě fyzické degradaci spisovatele zapříčiněné hlavně diagnostikovanou tuberkulózou. Přes mnohaleté trápení si však autor díky statusu celebrity mohl dopřát nejlepší možnou péči. Ve vztahu ke Gorkého zdravotní kondici tak příběh navíc prozrazuje také skutečnost, že jako vědecký nadšenec důvěřoval celé řadě šarlatánů, kteří tvrdili, že věda je blízko objevu léku proti smrti. Tuto součást spisovatelova charakteru v příběhu Spiró šikovně propojuje s historickým momentem konzervace těla samotného Lenina.

Diaboliny vzpomínky na život po boku ruského klasika se následně přirozeně uzavírají v momentě jeho smrti. Celý Gorkého život tak jakoby symbolizoval zápas intelektuála s mocí totalitní diktatury.

Závěrem můžeme jenom konstatovat, že György Spiró napsal čtenářsky působivou temnou grotesku, která nás se stylistickou lehkostí a přesvědčivou výpovědí upozorňuje na něco vskutku zásadního. Tím něčím je skutečnost, že nejen pro umělce, ale i pro všechny ostatní lidi toužící po spokojeném a naplněném životě, se ukazuje jako klíčová podmínka svobody a demokracie. Proto ačkoliv v Spiróově próze absentuje jakýkoliv patosem nabitý moralistní náboj, myšlenky humanismu a tolerance v ní skryté čtenář přirozeně najde. A právě to lze považovat za příznak dobré literatury.

Matuš Guziar

György Spiró – *Diabolina: Vyprávění o Rusku*, Novela bohemia, 2022.

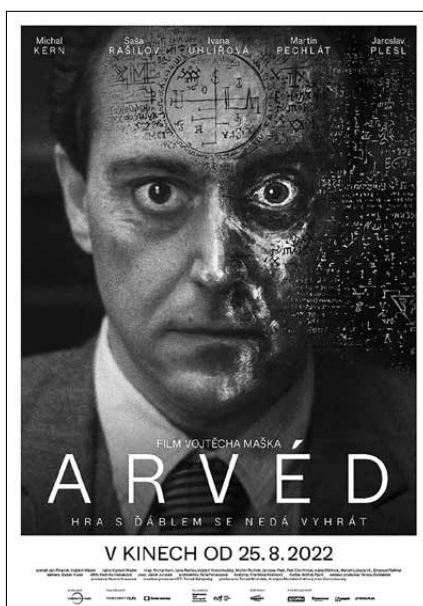
Z maďarštiny přeložil Robert Svoboda.

Malostranský Faust v uhrančivém debutu světového formátu

Život Jiřího Arvéda Smíchovského se prolíná s dějinnými zvraty kolem poloviny dvacátého století. Debutující režisér Vojtěch Mašek našel v tajemném polyglotovi a okultistovi ideálního protagonistu pro film Arvéd, který na jeho život a dějiny jako takové nenahlíží lineárně. Motivy typu kolaborace, morálky nebo osobní zodpovědnosti nepředkládá divákům ve formě tradičně vyprávěného příběhu.

Struktura filmu spíše připomíná surreálnou noční mýru. Při sledování je těžké odlišit, jestli to, na co se díváme, je realita, utkvělá představa nespolehlivého vypravěče nebo nějaká halucinace. Sám hlavní hrdina v podání uhrančivého Michala Kerna zažívá ve filmu několikrát situaci, kterou označuje za déjà vu. „Časy se mění, lidé se mění, ale zápletka zůstává,“ komentuje to filmový Arvéd přímo. Cyklické variování ústředních motivů má ale ve scénáři, který Mašek napsal s Janem Poláčkem, jasnou vnitřní logiku a řád. Pokud se necháte unášet specifickým rytmem vyprávění, vystane před vámi neobyčejně plastický a dráždivě nejednoznačný psychologický portrét „malostranského Fausta“, jak se mu přezdívalo.

Scény z jeho luxusního prvorepublikového bytu vybaveného obří knihovnou a magickými předměty představují Arvéda coby dandyovského estéta, který by pro vzácné hermetické rukopisy byl ochoten

udělat cokoli. Ukazují ho jako velmi luvavého narcise, jenž svádí mladé zajičky na satanské verše raného Stanislava Kostky Neumanna. Z výjevů rekonstruuji Arvédovy okultní rituály se tají dech.

Možná nejvíce prostoru dostává kancelář s velkou skříní, která slouží ve filmu střídavě jako vyšetřovací místnost gestapa a Státní bezpečnosti. Právě v těchto kulisách se Arvéd potkává s druhou nejvýraznější postavou filmu. Štěpána Plačka (Saša Rašilov mladší) údajně Arvéd coby nacistický konfident zachránil před smrtí, a když se režimní role obrátily a Smíchovský skončil v komunistickém vězení, využíval ho Plaček v roli stalinského vyšetřovatele jako svědka ve vykonstruovaných procesech.

Podle některých pramenů poslali Plaček s Arvédem na smrt možná až padesát nevinných lidí. Zajímavý vhled do kořenů formujících osobní filosofii manipulativního hrdiny pak nabízejí Arvédovy dispute

s katolickým knězem Zenkem (Jaroslav Plesl) v cele mírovského kriminálu.

Arvéd je kromě toho suverénní audiovizuální dílo, které ve všech složkách přesahuje hranice tuzemské kinematografie. Důraz na stoické, ale zároveň expresivní herectví a perfektní propojení obrazu se skvělým nervním soundtrackem Jonatána Pastirčáka evokují tvorbu režiséra Paula Thomase Andersona. Jasnou inspirací jsou David Lynch a hlavně Charlie Kaufman a jejich výlety do podvědomí postav s rozpadlou identitou. A Petera Greenawaye Maškův snímek připomíná práci se světlem a barvami, brechtovskou mizanscénou a typem příběhu o zmučených nekonformních historických postavách nastavujících zrcadlo společnosti.

Právě Greenaway kdysi vyhlásil „smrt filmu“ s odůvodněním, že se tvůrci nenaučili využívat možnost filmového média a místo toho inklinují k šablonovitým příběhům

plným literárních klišé. České historické životopisné filmy z poslední doby typu *Šarlatána*, *Tomana* nebo *Zátoka* jsou přesně z tohoto ranku. Jsou to filmy líbivé a konformní a ve prospěch dramatu a emocí neváhají obětovat historické skutečnosti, které se jim nehodí.

Život Jiřího Arvéda Smíchovského byl opředen řadou legend a tajemství a Maškův film k nim nenabízí žádný jasný výklad. Nepřináší odpovědi, ale nabízí řadu interpretací. Film je podobně chameleonský a unikavý, jako byla nejspíš Arvédova osobnost. Místo jednoduchého mýtu o antihrdinovi vykresluje obraz zmučeného nešťastníka, který na sebe bral tolik masek, až ztratil sám sebe. A místo pofidérního ideálu historické pravdy servíruje tenhle uhrančivý debut světového formátu divákům jenom zrcadlový labyrint iluzí.

Jan Gregor

Rusínský Mnichov. Jak jsme v roce 1945 přišli o Podkarpatskou Rus

Po deset let představovala monumentální socha československého prezidenta T. G. Masaryka od rusínské sochařky Oleny Mondičové chloubu Užhorodu. Po první vídeňské arbitráži v listopadu 1938, kdy jihozápadní část Podkarpatské Rusi připadla Maďarsku, byl pomník převezen do východoslovenských Michalovců. Poté putoval mezi Bratislavou a Bavorskem. Do poválečného Užhorodu se však již nevrátil.

O sochu projevil zájem město Hranice, ani tam ale dlouho nestála. Tamní občané se ji prozřetelně rozhodli zachránit zakopáním v pískovně a během uvolnění poměrů v roce 1968 se dočkala svého třetího odhalení. Její strastiplnou cestu nadobro zpečetila až normalizace, během níž byla roztavena v prostějovských železárnách. Dějiny Podkarpatské Rusi jako by byly paralelou poutě bronzového Masaryka – jen za první polovinu minulého století toto území čtyřikrát změnilo majitele.

Ještě v roce 1914 Tomáš Garrigue Masaryk předpokládal, že Podkarpatská Rus připadne v budoucnu Rusku. Rusínským emigrantům v Americe se však formující se československý stát jevil jako nejsolidnější alternativa. Jejich přání se stalo skutečností – k Československu tak bylo po válce s Maďarskem (1918–1919), jež se nehodlalo smířit se ztrátou části svého území ve prospěch mladé republiky, připojeno teritorium s bezmála 600 000 obyvateli. Číst a psát umělo zhruba 17,5 procenta z nich, průmysl zde prakticky neexistoval.

Přestože je vliv ČSR na modernizaci Podkarpatské Rusi v oblasti hospodářské či kulturní nepopíratelný, zároveň platí, že daleká Praha mnohdy potřebám Rusínů rozuměla jen pramálo. Vděčnost velké části rusínské inteligence i populace směrem k republice byla zřejmě nejvíce osla-

bována stálým odkládáním slíbené autonomie. Té se sice Rusíni dočkali, avšak až v říjnu 1938, kdy po mnichovské dohodě už o silném Československu nemohla být řeč. Nastalé situace okamžitě využilo Maďarsko, jehož jednotky v zemi pod Karpaty soustavně prováděly útoky a přepady. Nápor Maďarů byl navíc podpořen diverzní činností Polska, jejímž cílem byla destabilizace zbytkového Československa, s nímž měli Poláci od roku 1918 územní spory zejména v oblasti Těšínska.

Před březnovými událostmi roku 1939, tedy okupací Československa nacistickým Německem a vtrhnutím maďarských vojsk na východ Slovenska, navíc československou obranu oslabilo dlouho dřímající ukrajinská otázka. Kvůli ozbrojenému konfliktu s takzvanou Karpatskou Sičí, nacionalistickou organizací, jež měla za úkol bránit zemi před Maďary, byla československá armáda nucena potlačovat také ukrajinská povstání. Čtrnáctého března, tedy v den vzniku Slovenského štátu, došlo k vyhlášení republiky Karpatská Ukrajina s hlavním městem v Chustu (Užhorod po první vídeňské arbitráži připadl Maďarsku), která však existovala pouhé tři dny.

Nejvýchodnější část země dokázaly československé ozbrojené složky držet do 18. března, kdy se vojska postupně stáhla. Společně s částí Slovenska tak Podkarpatská Rus

Koločavský kostel sv. Ducha, jenž za komunismu sloužil jako muzeum ateismu.

Foto: Roman Šulc

představovala jedinou část prvorepublikového území (pomineme-li bitvu s Němci o Czajankova kasárna v Místku), která byla aktivně bráněna armádními složkami, četnictvem a Stráží obrany státu. Poté zde začala éra maďarské nadvlády zosobněné regentem Miklósem Horthym. Rusínští emigranti, kteří doufali v lepší život v sousedním Sovětském svazu, nicméně houfně končili v gulazích, jelikož byli vnímáni jako maďarští občané. V březnu 1944 došlo k okupaci Maďarska Německem a nastolení pronacistické vlády Strany Šípových křížů.

Vrťavý prezident

„V případě potřeby ho budou Češi bránit třeba krví a železem,“ prohlásil o Zakarpátí tehdejší ministr zahraničí a budoucí prezident Edvard Beneš při návštěvě Podkarpatské Rusi roku 1934. Právě jemu přičítají mnozí historici lví podíl na ztrátě tohoto území po skončení druhé světové války – z dnešního pohledu působí skutečně přinejmenším paradoxně, že Beneš, který tolik požadoval návrat státu do předmnichovských hranic, bývá osočován z „rusínské Mnichova“.

První zdokumentovaná zmínkou, jež naznačovala poválečné směřování Podkarpatské Rusi, je Benešova dohoda se sovětským diplomatem Ivanem Majským uzavřená 22. září 1939 v Londýně. Právě při tomto rozhovoru prezident zdůraznil důležitost společné hranice se SSSR (ačkoliv ten se pět dní předtím přidal k německému útoku na Polsko). Z prezidentových zápisků však nevyplývá, že by se jednalo o přímý souhlas s odstoupením Podkarpatské Rusi. Spíše šlo o zřetelné naznačení, že v případě nutnosti je ochoten tuto možnost zvážit. V Majského raportu do Kremlu nicméně již zaznělo, že je Beneš přesvědčen, že by se dané území mělo „rozhodně“ stát součástí Ukrajinské SSR. Přesto ještě v roce 1941 deklaroval Sovětský svaz neplatnost mnichovské smlouvy a uznal Československo v jeho meziválečných hranicích. Otázku, kdy Sověti svůj postoj v této věci změnili, by snad zodpověděly zapečetěné ruské archivy.

Během karpatsko-užhorodské operace ve dnech 18.–27. října 1944 došlo k obsazení drtivé většiny Podkarpatské Rusi včetně Mukačeva a Užhorodu Rudou armádou. Sovětskému postupu tamními lesy hrál do karet mimo jiné zmatek, jenž vyvstal kvůli střídání vlád v Maďarsku. Na bojišti tedy byla situace vyřešena poměrně rychle, o to složitější bitva se však měla odehrát na úrovni diplomatické.

Vzhledem k tomu, že Československo mělo se SSSR dohodu o správě osvobozeného území, vydala se na Podkarpatskou Rus vládní delegace v čele s ministrem Františ-

kem Němcem a generálem Antonínem Hasalem. Jejich roli ale nelze nazvat jinak než jako symbolickou: za nepřetržitých konfliktů se sovětskou stranou nebyla československá delegace do některých oblastí vůbec vpuštěna. Dne 26. listopadu 1944 se pak v mukačevském kině uskutečnil první sjezd národních výborů Zakarpatské Ukrajiny, na němž došlo ke schválení předem připraveného manifestu o připojení (historicky nesmyslně prezentovaného jako „znovusjednocení“) tohoto území k sovětské Ukrajině. Dodatečně ho údajně podepsalo 90 procent obyvatelstva. Právě tímto manifestem byla Podkarpatská Rus připojena k Sovětskému svazu, a to až do roku 1991.

Do městského kina v Mukačevu byla zároveň svolána Národní rada Zakarpatské Ukrajiny, jak zněl nyní oficiální název území, v čele s důstojníkem Ivanem Turjanicou. Ten poslal v poslední listopadový den dopis Františku Němcovi, jehož s československou delegací vyzval k opuštění území. Němec výzvu nehodlal splnit, avšak dělal vše proto, aby sovětskou stranu uklidnil.

Turjanica se s požadavkem obrátil přímo na prezidenta Beneše. Z odpovědi exilové vlády a prezidenta již vyznívalo smíření se se ztrátou území ve prospěch Sovětského svazu, zároveň ale také požadavek na jednání, kde bude osud Zakarpatské Ukrajiny jasně právně zakotven. Sovětský svaz však československou jurisdikci nerespektoval. V prosinci započalo jednání, jemuž předsedali velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger a sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Molotov. Sověti se opírali o zmíněný listopadový manifest a „vůli lidu“, což ostatně zopakoval i sám Stalin v lednu 1945, který navíc připomněl dřívější Benešova slova, podle nichž mu prezident Podkarpatskou Rus při setkání v prosinci 1943 sám nabízel.

Tím, kdo snahu Sovětů připojit Podkarpatskou Rus k sovětské Ukrajině predikoval již v březnu 1943 a kdo se neúspěšně zasazoval o to, aby se osvobození území zúčastnil 1. československý armádní sbor, byl generál Heliodor Píka. Ten pokládal Rusíny za svébytný národ. Upozorňoval, že „obrat na Podkarpatské Rusi byl směle a násilně vyvolán sovětskými orgány NKVD, trpěn a podporován sovětským armádním velitelstvím a prakticky veden komunisty a sovětskými agitačními důstojníky“.

Tentýž agresor

Dnes je vzhledem k popsané situaci a notoricky známým vzorcům chování Kremlu patrné, že i kdyby se Beneš odevzdání Podkarpatské Rusi bránil, výsledek by byl stejný, ne-li pro československou stranu ještě bolestnější. Kromě obav o ztrátu Slovenska zde hrál roli také postoj Sovětů v záležitosti Těšínska, o kterém se mělo rokovat.

Na druhou stranu některé prezidentovy činy a vyjádření působí až přehnaně servilně. Kupříkladu po osvobození probíhalo verbování československých občanů do sovětského vojska, což bylo tehdy podobně jako dnes bez souhlasu prezidenta zakázáno. Poté, co se Beneš o situaci dozvěděl, prohlásil, že je ochoten dát svolení každému, kdo o to požádá. Sověti však o jeho souhlas vůbec nestáli a dál

protokol obcházeli. Benešovi na reputaci nepřidává ani několik výroků z března 1945 při jednání československé delegace se sovětskou stranou v Kremlu, z nichž dokonce vyplývalo, že Praha vlastně nikdy o zisk Podkarpatské Rusi neusilovala nebo že Karpatskou Ukrajinu spravovala jen dočasně jako mandátní území...

Ke konečné dohodě se Sovětským svazem došlo bez jakéhokoliv rusínského zastoupení 29. června 1945. Jako nejproblematictější se ukázala otázka přesídlení obyvatelstva. Lidé na Zakarpatské Ukrajině měli automaticky od 1. ledna 1946 získat sovětské občanství. Do tohoto data existovalo právo požádat o československé občanství pro ty, kteří se hlásili k české nebo slovenské národnosti. Podobná opce měla platit i na druhé straně, v oblasti východního Slovenska, kde obyvatelé hlásící se k ukrajinské a ruské národnosti měli právo stát se občany SSSR.

Ján Ursíny, jeden ze zakladatelů Demokratické strany, které se v roce 1946 podařilo na Slovensku porazit komunisty, prosadil i přes výrazné protesty Sovětů šanci získat československý pas pro občany rusínské a ukrajinské národnosti (včetně jejich žen a nezletilých dětí), kteří sloužili za války v řadách československé armády. Nedoceněný politik, jenž byl komunistickým režimem později sedm let vězněn, dobře věděl, jak se s Rusíny na osvobozeném území zachází, včetně věznění v táborech, kam byli zavíraní spolu s Němci a Maďary. Do ČSR mělo nakonec z tohoto území emigrovat až 120 000 obyvatel, přesuny však doprovázely značné obstrukce. Možnost opce byla právě kvůli zmatkům prodloužena do 1. března 1946, nadále však docházelo k potížím a prodávám zejména v případě rusínského obyvatelstva. Důvodem byla skutečnost, že navzdory přáním a protestům československé strany žádosti nejprve posuzovala strana sovětská.

Z výše řečeného tedy vyplývá, že i kdyby se vláda či obyvatelé vzepřeli, téměř jistě by se vše odvíjelo velmi podobným způsobem. Sovětský „spojenec“ byl pro nás příliš silným soupeřem a vzhledem k vyličeným událostem je patrné, že se anexe Podkarpatské Rusi rodila za stěnami Kremlu dávno před osvobozením území. Zároveň se však nelze ubránit dojmu, že osud Rusínů připomíná ten náš z roku 1938, s tím rozdílem, že nyní jsme to byli také my, kdo rozhodnul (možná až příliš snadno) o osudu etnika, jež mělo být více než čtyřicet následujících let perzekuováno a které se nemohlo nazývat ani vlastním jménem. Smutná touha patřit k Československu se projevila na Zakarpatské Ukrajině při únorových volbách roku 1946, kde se i přes vítězství komunistické kandidátky objevovaly lístky bojkotující hlasování s nápisy typu „Ať žije Československo!“.

Čechům se dnes malebný region pod Karpaty připomíná nejen v románech Ivana Olbrachta či atmosféře dovezených dřevěných kostelů, ale také v souvislosti s událostmi posledních měsíců, kdy v rámci uprchlíků z Ruskem napadené Ukrajiny přijímáme i potomky svých dávných spoluobčanů. Ty z domovů vyhnal tentýž agresor, který si toto území před sedmasedmdesáti lety přivlastnil.

Táňa Matelová

Křišťálově čisté dědictví

Sklářství je české rodinné stříbro s dlouhou historickou tradicí. Jeho dějiny jsou plné vzestupů a pádů, převratných vynálezů i mezinárodních inspirací. Vyprávějí o době, ekonomice, společnosti a také kultuře, v níž skláři tvořili a pracovali. Ti dnešní i budoucí rozhodně mají na co navazovat.

Sklo se vyrábí už od starověku a na našem území ho poprvé vytvářeli Keltové. Po nich následoval úpadek a k řemeslu se pořádně vrátili až Slované, kteří zřejmě od 8. století dělali jednodušší skleněné šperky a menší nádoby. Jejich kvalita se postupně lepšila a ve 13. století přišel s německou kolonizací vývojový skok. Příchozí obyvatelstvo mýtilo lesy, zakládalo města s vlastními právy včetně majetkových a nově obdělávalo půdu. Tehdy k nám dorazil civilizační pokrok křesťanského Západu, který přenastavil evropskou společnost tak, že se lépe a svobodněji rozvíjela.

Spolu s tím se na úpatí pohraničních hor začaly objevovat nové sklářské hutě vyrábějící jak korálky pro růžence, tak i luxusnější zdobené skleněné nádoby. Postupně se jejich produkce rozšířila o vitráže pro honosné stavby a za Karla IV. i o typické flétnové číše. Obvyklé bylo zelené takzvané lesní sklo z hutí v hustě zalesněných oblastech, v nichž bylo nejen dost dřeva na provoz pecí, ale také na výrobu potaše čili uhličitany draselného. Vrchnost tyto aktivity podporovala i kvůli tomu, že výroba skla zároveň odlesňovala, a tedy zúrodněovala její půdu. Vzhledem k tomu, že písek z místních vodních toků nebyl nejkvalitnější, výsledné sklo obsahovalo plno nečistot a bublinek a mělo charakteristickou, většinou zelenou barvu.

Od 13. století se přitom značkou kvality stalo čiré benátské sklo. Tajnosnubní benátsští skláři disponující nejen kvalitními zdroji uhličitany sodného dosáhli vrcholu popularity v 16. století. Ze skla zvládali vytvářet i napodobeniny drahých kamenů.

Po otřesech v době husitské nakonec i do české kotliny přišla renesance a po nástupu Habsburků sílily kulturní podněty z jiných částí Evropy. Významná byla role šlechtických rodů, které tyto vlivy postupně přijímaly. Vznikaly první zámky s okny z plochého skla a se skleněnými dekoracemi v interiéru. Šlechta také podporovala zakládání skláren kvůli rozvoji svého panství.

Po vynálezu knihtisku se navíc potřebné informace šířily mnohem rychleji a masověji než dřív, což podporovalo intenzitu kontaktů a rozvoj znalostí odborníků. Pokrok zažila i samotná sklářská pec, jež získala praktický vnitřní rošt. Důležitá byla v českých zemích role sklářů ze Saska, kteří v jim blízkém i vzdálenějším pohraničí Čech a později také Moravy (Lužické hory, Jizerské hory, Šumava, Jeseníky) zkoušeli rozvíjet domácí i benátské inspirace. První vrchol místního sklářství přišel v době Rudolfa II., tedy na přelomu 16. a 17. století. V krátkém období, v němž byly Čechy centrem světového významu, nastal

rozvoj malovaného skla a u elity i skla zdobeného uměleckou rytinou. Tato éra je silně spojena s osobou Caspara Lehmana, na nějž pak navazovala česká škola rytí do skla. Po třicetileté válce se však tuzemské sklářství dávalo dohromady jen pomalu.

Narozen ve Vimperku

Pak ale přišel zlom. V roce 1683 byl totiž vynalezen český křišťál. Zatímco krásné benátské sodnovápenaté sklo bylo měkké a příliš se nehodilo k broušení a rytí, původní středoevropská draselnovápenatá tradice nabízela opak. Místní sklo však zase rychle tuhlo, hůř se s ním pracovalo a nebylo tak čisté. Někteří skláři se snažili vlastnosti obou typů spojit, až se to nakonec povedlo ve Vimperku Michaelu Müllerovi. Sklář původem z Jasenné, tou dobou po odchodu bavorského bratrance balancující na hranici krachu, vynalezl v roce epochální porážky Turků před Vídní mimořádně čisté draselnovápenaté sklo, jež k rytí a broušení přímo vybízelo. Vznikl tak produkt, který svou mimořádnou kvalitou rychle zaujal svět. K věhlasu ho pak dovedla hlavně sklářská huť šlechtického rodu Buquoyů v jihočeských Nových Hradech.

Kvalitativní posun byl natolik výrazný, že během první poloviny 18. století český křišťál rychle vytlačoval z trhu benátskou konkurenci. Právě tehdy se díky jeho výrobě a obchodu s ním ustanovila významná role Nového Boru a pod Jizerskými a Lužickými horami se zformovalo takzvané Křišťálové údolí. Křišťál se uplatnil hlavně jako nápojové sklo, ale vyráběly se z něj také proslulé lustry nebo zrcadla. Po průmyslové špionáži bratří Jana a Václava Fišerových v Benátkách navíc začali turnovští skláři vytvářet olovnaté kompoziční kameny a šperky imitující diamanty. Tehdy začala i tradice jablonecké bižuterie.

Slávu českého křišťálu podkopaly ve druhé polovině 18. věku války, drahota a rokoko. Styl zakládající si na bohaté výzdobě včetně zlacení začal znovu upřednostňovat malované sklo. Kvůli rostoucí oblibě porcelánu vznikalo také levné malované mléčné sklo, které jej napodobovalo. Po napoleonských válkách se situace zlepšila. Do českých zemí už přišla také industrializace a sklářská pec – dosud jen dočasná stavba, kterou asi po půl roce činnosti nechali skláři vyhasnout – se proměnila. Zavedení generátorů vytápějících pec mnohem efektivněji umožnilo výrazně zvýšit výkon i počet pracovních otvorů pro suroviny. Místo dřeva se postupně prosazovalo hlavně uhlí. Vyšší účinnost výroby umožnila větší roz-

šíření skla a rozvoj znalostí i techniky pomohl přicházet s novými tvary i barvami.

Například Friedrich Egermann z Nového Boru vynalezl originální postup při výrobě žluté a zelené lazury i sklo imitující polodrahokamy. Na jihu Čech pak vznikl hyalit – neprůhledné červené nebo černé sklo. Masovější výroba umožnila zvýšit produkci skleněné bižuterie a korálků i průmyslového a užitkového skla. Modernizace společnosti přinesla rychlejší změny stylů a charakteru poptávky a sklárny se přesouvaly blíže k železnici a novým surovinám. Bez efektivní dopravy strádaly. Sklárny na odlehlé Šumavě tak spíše upadaly, naopak ty v oblasti Nového Boru, v Jizerských horách či v Harrachově vzkvétaly. Byly rovněž zakládány i jinde, třeba v severních Čechách nebo na Valašsku. V Kamenickém Šenově a v Novém Boru pak vznikly též sklářské školy.

Během secese přišly do módy orientální motivy, především z Číny či Japonska, a nový rostlinný dekor. Čeští mistři je zvládali skvěle. Celosvětově se prosadily sklárny v Klášterském Mlýně u Rejštejna na Šumavě, v Harrachově, Karlových Varech (Moser) či Dolním Polubném v Jizerských horách. Začaly se budovat i Owensovy automaty na výrobu lahví a pokročila výroba plochého skla. První světová válka pak zasadila nejen tomuto odvětví těžkou ránu. Odbyt upadl, řada sklářů musela narukovat a část podniků se zaměřila na skleněné produkty pro válečnou mašinerii.

Ozvěny 20. století

Know-how a dlouho budované zázemí se však neztratilo. Po rozpadu habsburské monarchie se v novém státě ocitlo asi 90 procent sklářského průmyslu. A protože byl umístěn hlavně v německojazyčných oblastech, začal být programově podporován jeho rozvoj v národnostně českých lokalitách. Roku 1920 tak byla pod vedením Aloise Meteláka založena sklářská škola v Železném Brodě, ve které spatřily světlo světa i první skleněné figurky. Čeští skláři zvládali reagovat na módní styl art deco (Josef Drahoňovský, Jaroslav Horejc), honosné budovy po celém světě nakupovaly lustry z Kamenického Šenova a své pozice posílila firma Moser. Poté se v architektuře prosadil funkcionalismus, což zvýšilo poptávku po plochém skle a skleněných tvárnících.

Krise, okupace a druhá světová válka opět celý obor tvrdě zasáhly, což ještě prohloubil následný odsun německého obyvatelstva a zestátnění zbylých provozů. Odvětví se však snažilo vzpamatovat a pod značkou Skloexport začali skláři znovu vyvážet do zahraničí. V roce 1958 zažili svůj další vrchol, když doslova uchvátili svým umem na výstavě EXPO v Bruselu. S touto érou jsou spjati asi nejvýznamnější čeští skláři 20. století v čele se Stanislavem Libenským a jeho manželkou Jaroslavou Brychtovou nebo s Reném Roubíčkem. Fenomenální umělci, k nimž se později přidal kupříkladu František Vízner, se seskupili kolem Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze a vytvářeli mimo jiné první skleněné plastiky.

Sklářství bylo tedy díky kombinaci vzdělání (vedle středních škol a učilišť hrála velkou roli také Vysoká škola chemicko-technologická v Praze), systematického výzkumu, zázemí a přístupu opět na vzestupu a stalo se ukázkovým výrobním artiklem, kterým si komunistické Československo vytvářelo reklamu v cizině. Vedle umělecké oblasti se režim snažil o jednoduchou výrobu pro masy, jež však v konkurenci s efektivnější vyspělou cizinou navzdory řadě inovací a kvalitních osobností postupně ztrácela pozice.

Pak přišel rok 1989. Velké státní podniky se rozpadly na řadu menších firem. Některé z nich přežily a zvládly ohromit i v nové době, jiné zanikly (například Sklo Union). Další otřes přišel v letech 2008 a 2009, kdy krize rozvrátila novoborský gigant Bohemia Crystalex Trading. Dnes je nejvýznamnější sklářský průmysl hlavně na severu a severozápadě země. I jinde se však nachází četné menší provozy. Trvá silná role Nového Boru, kde působí řada firem včetně výrobce moderních svítidel Lasvit nebo největšího českého výrobce nápojového skla Crystalex CZ.

V Jablonci stále vyrábí největší světový producent bižuterie Preciosa Ornela i její další výrobce G&B beads, v Karlových Varech pak dosud vydržel Moser s bezolovnatým křišťálem, v Nižboru výrobce broušeného křišťálu Rückl, v Sázavě Kavalier s varným sklem a například v Poděbradech produkuje olovnatý křišťál společnost Crystal Bohemia.

Do světa se vyváží asi 90 procent celé produkce tuzemských skláren. Největší podíl na výrobě má aktuálně ploché sklo pro potřeby moderního stavebnictví. Kromě toho je důležité i obalové sklo a technické sklo pro laboratorní či optická zařízení. Významná je například výroba skleněných vláken ve východních Čechách. Vedle toho běží zmíněná výroba spotřebního i luxusního dutého a dekorativního skla nebo svítidel. Současní skláři (třeba Petr Novotný, Jiří Pačinek či Martin Janecký) mohou už více čerpat z mezinárodních kontaktů.

Zájem o sklářství – potřebný nejen pro zachování paměti, ale také z důvodu dalšího rozvoje oboru – je středobodem úsilí některých kulturních institucí včetně muzeí. Stát tak zřizuje Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, které nedávno spolupracovalo na žádosti o zapsání české ruční výroby skla na seznam nehmotného kulturního dědictví UNESCO. Mohlo by tak jít již o druhý zápis, protože v roce 2020 se podařilo na stejný seznam zapsat tradiční krkonošskou výrobu vánočních ozdob z foukaných skleněných perlí v Poniklé na Semilsku. Ve spolupráci s Preciosou také vznikl projekt Křišťálové údolí, jenž propojuje historii, současnost i budoucnost odvětví.

České sklářství je tedy stále oborem, který představuje výkladní skříň našich tradic, hospodářství a kultury. A i když ho v současnosti drtí energetická krize a zejména vysoké ceny plynu, kvůli nimž mu někteří věští zánik, věřme, že tímto rodinným stříbrem zůstane i v budoucnu.

Jan Holovský

Žitava: umírající středoevropská idyla

Ať už přicházíme do hornoluzické Žitavy – toho nejčestějšího z německých měst – odkudkoliv, otevře se před námi malebné panorama starobylého sídla s mnoha věžemi, kostely a dnes již prořídrou řadou kdysi četných komínů, které byly součástí architektonicky velkoryse pojatých továren. Působná silueta Žitavských, Lužických, Ještědských a Jizerských hor, jakož i vyvěřelé kupy hornoluzických pahorkatin, které se tyčí nad žitavskou kotlinou, dokreslují obraz toho, jak si mnozí z nás představují vzorové město střední Evropy. Vkročíme-li však do jeho ulic a začneme mu pronikat pod kůži, zjišťujeme, že z idyly na pohled toho v jádru zbývá vcelku málo.

Počátky Žitavy, jejíž slovanské jméno pochází patrně od některého z dávných lužických kmenů a souvisí se slovem žito, klade místní tradice na malé návrší Burgberg (Hradní vrch) v nivě říčky Mandavy. Lokalita údajného hradu, která se dnes nachází na území rozsáhlého parku, je opředená řadou záhad. Archeologicky se zde nic zásadnějšího neprokázalo, historici tedy snovali rozličné hypotézy o pradávných pohanských šancích, které ale z větší části zanikly vinou odlámaní kamene, nebo dokonce požáru v důsledku vznícení zdejších uhelných slojí.

Jisté je, že je roku 1238 Žitava prvně zmiňována v přídomku jistého šlechtice Častolova a v polovině 13. století došlo k jejímu vytyčení jako královského města, jednoho z největších v tehdejších Českých zemích. Přemysl Otakar II. prý objel zakládané město po obvodu na svém koni, což později dalo vzniknout dodnes živé tradici slavnostních královských průvodů. I přes občasná útrapy v podobě válek (z nichž hlavně ty husitské Žitavští stále vnímají jako pohromu), požárů, povodní a morových nákaz se město brzy propracovalo mezi nejvýznačnější sídla zemí Koruny české. Díky svému bohatství si vydobylo přízvisko Zittau – die Reiche (Žitava bohatá). Své výsadní postavení ještě umocnilo tím, že se o sto let později spojilo s dalšími lužickými městy do takzvaného Šestiměstí. Vyrůstly zde pevné hradby s mohutnými branami, honosné kostely a kláštery, vzkvétal obchod i řemesla, zvláště pivovarnictví.

Na počátku třicetileté války přibýlo do města přibližně tisíc nekatolických exulantů z Čech. Žitavsko totiž – byť bylo až do roku 1635 formálně součástí Koruny české – coby oblast pod silným saským vlivem projevovalo k protestantům značnou toleranci. Exulanti se stali význačnou

Pohled na část historického jádra s dominantním Johanniskirche.
Foto: Martin Veselka

ekonomickou a intelektuální vzpruhou pro město oslabené morovou ranou, rozsáhlým požárem a následnými válečnými škodami. Zasloužili se prý o rozvoj zelinářství, z něhož později vzešlo pěstování slavných žitavských cibulí, ale též textilnictví, na což později navázala silná průmyslová výroba. Z jejich řad pocházel známý písmák a nakladatel Václav Kleych, exulantské kořeny měli i proslulý dramatik Christian Weise a žitavští dějepisci Carl Gottlob Moráwek a Christian Adolf Pescheck.

Zlomovým okamžikem byl pro zámožné a úspěšné město plné gotických, renesančních a barokních staveb 23. červenec 1757. Právě tehdy došlo – v rámci jednoho z epizodních střetů sedmileté války – k dramatickému ostřelování rakouskou artilérií, během níž zahynulo 90 procent obyvatel Žitavy a bylo zničeno 80 procent její

zástavby. Tragédie města vyvolala zděšení, ale také vlnu soucitu a pomoci široko daleko. Podle Marka Řeháčka, autora vynikající publikace *Žitava tajuplná, romantická a podmanivá*, bývá dokonce přirovnávána ke zkáze Drážďan na konci druhé světové války.

Zničení Žitavy se stalo impulsem pro její radikální stavební proměnu. S výjimkou radnice a hlavního městského kostela Johanniskirche (Svatojánský kostel), jejichž obnova se táhla dlouhá desetiletí, začaly v rychlém tempu vyrůstat desítky nových domů ve stylu pozdního baroka a klasicismu. Řada těch starších, zachovalejších byla v duchu těchto slohů přestavěna či rekonstruována. Zakrátko se město téměř bezezbytku zbavilo soustavy hradeb, příkopů, bašt a bran.

Na jejich místě postupně vznikl velkolepý pás sadů a parků zvaný Grüner Ring (Zelený okruh), oblíbený dodnes pro své věkovité platany nebo květinové hodiny se zvonkohrou z míšeňského porcelánu. S podobným rozmachem a novátorským zápalem se rozvíjel i průmysl – zejména textilní a strojírenský – a spolu s ním nové rozlehlé čtvrti plné stovek nádherných vil a činžovních domů v duchu historizujících slohů a secese.

I přes polohu mimo hlavní komunikační trasy přijel do Žitavy první vlak již v roce 1848. O deset let později překonal řeku Lužickou Nisu po monumentálním viaduktu, jedním z nejdelších a nejstarších v Německu, vlak směřující do Liberce. Od šedesátých let devatenáctého století se v bezprostředním okolí města rozvíjela těžba nekvalitního hnědého uhlí – lignitu, jež se později stane Žitavě málem osudnou. Od poloviny století se počet obyvatel města ztrojnásobil, takže když se zde v roce 1902 pořádala impozantní řemeslná, průmyslová, zahradnická a zemědělská výstava, měla Žitava přes třicet tisíc obyvatel. Zavedla v té době tramvajovou dopravu, měla vlastní elektrárnu a platila za progresivní sídlo, jehož představitelé se nebáli inovativních řešení.

Ve stínu totalit

První světová válka město ležící při sasko-české a původně i sasko-pruské hranici zasáhla vcelku citelně. Ve zdejších četných a impozantních kasárenských areálech, dnes prázdných a chátrajících, totiž sídlily hned dva regimenty. V meziválečném období se zdejšího kraje bolestně dotkla krize a stavební boom prakticky ustal. Začalo sílit dělnické i nacistické hnutí. Projev Adolfa Hitlera během jeho návštěvy v létě 1931 davy místních vysloveně uhranul.

Nacistická éra si vyžádala oběti z řad levice a židovské menšiny. Průmysl se adaptoval na válečnou výrobu, jejíž chod zajišťovali zajatci. Část z nich živořila v lágru pro tisíce vězňů v sousední vsi Kleinschönau (dnes polská Sieniewka). Hromadný hrob zemřelých zajatců dodnes najdeme na hlavním žitavském hřbitově Frauenfriedhof. Na architektonické tváři Žitavy však druhá světová válka nezanechala závažnější šrámy, což je ve srovnání s mnohými městy v Německu i na západě dnešního Polska poměrně vzácné štěstí.

Po válce se však město takřka ze dne na den ocitlo na naprosté periferii Německa. Jistou dobu se dokonce spekulovalo, že bude společně s Lužicí nebo její částí v podhůří Žitavských hor připojeno k Československu. Poukázvalo se na nutnost dostat právu zdejší nepočetné české menšiny a zejména těžce zkoušených Lužických Srbů. U Sovětů ani jiných mocností však tyto plány nenalezly pochopení. Východní díl území města každopádně připadl k novému, na západ posunutému Polsku.

Jakékoli spojení z tohoto významného železničního uzlu na dlouhou dobu nefungovalo. Část tratí byla mimo provoz kvůli odstřeleným mostům, část proto, že vedla přes cizí území. Dopravu na jediné funkční – té do Liberce – zakázali Sověti, provoz do Zhořelce zase po opravě mostů začali kvůli krátkému úseku blokovat Poláci. Jiné dráhy, zejména četné okolní úzkokolejky, byly rozebrány a odvezeny do SSSR v rámci válečných reparací. Obří nádraží, jež mívalo neuvěřitelných 450 zaměstnanců a desítky kolejí, dnes zeje prázdnotou. Zdobné budovy drážní pošty, celnice a luxusního hotelu Hüter byly nedávno zbořeny a někdejší pohledný secesní podchod je místem vysloveně odpudivým.

Strojírenský a textilní průmysl, uhelné hornictví a energetika si i v poměrech komunistické NDR uchovaly svůj význam, a to dokonce natolik, že se zcela vážně plánovalo obětovat do roku 2015 těžbě celé město s výjimkou historického jádra. Polské velkolomy v oblasti Turówa a Bogatyně, jež od Žitavy dělí fakticky jen státní hranice, koneckonců názorně naznačují, jak město mohlo dopadnout.

Trnitá cesta

Po roce 1990 se ukázalo, že stávající průmyslová výroba nedokáže obstát mimo východní blok. Kupříkladu bývalá továrna na bicykly, motocykly a automobily Phänomen, kterou komunisté znárodnili a přejmenovali na Robur-Werke, zaměstnávala jen v samotné Žitavě na 4500 lidí. Produkovala známé nákladní automobily, ale brzy po převratu byla uzavřena. Důvodem byla zoufalá neefektivita podniku a technologická zaostalost. Místní to dodnes vnímají jako zásadní křivdu, kolují tu dokonce konspirační teorie, že se firmy ze západu Německa smluvily a cíleně protahovaly rozhodnutí o možné koupi, aby se tím zbavily nové a nežádoucí konkurence. Cenný modernistický areál Robur-Werke od té doby chátrá a je pro město horkým bramborem. Dodejme, že jedním z mnoha.

Z ekologických důvodů bylo bezezbytku zastaveno dobývání uhlí v povrchových dolech a uzavřeny dvě elektrárny, jež mimochodem krátce předtím notně přispěly ke zkáze jizerskohorských smrčín. Upadly i všechny další textilní a strojírenské závody, část z nich je dnes již zbořena. Bezezbytku odešla rozsáhlá vojenská posádka. Nezaměstnanost dosahovala 25 procent a postihla celý region. Lidé ztratili perspektivu, sebevědomí a naději.

Žitava se po sjednocení Německa začala potýkat s masivním vylidňováním. Od začátku devadesátých let ztratila

Hlavní žitavské náměstí zvané Markt s dominantní budovou radnice.
Foto: Martin Veselka

16 tisíc obyvatel. Kontrast vynikne, uvědomíme-li si, že v padesátých letech zde žilo téměř 50 tisíc lidí, zatímco dnes to je jen 24 tisíc. Aktuální údaj navíc zahrnuje i řadu postupně přičleňovaných okolních obcí a další pokles obyvatelstva se předpokládá.

Ruku v ruce s tím se zavíraly školy, rušily či přesouvaly instituce, krchovaly obchody, restaurace a kavárny, a to včetně těch ještě přednedávnem dosti populárních. Náhradou za zlikvidované plovárny se sice otevřely vzorně rekonstruované městské lázně, ale zraněný sentiment starousedlíků při pohledu na místa spojená s jejich dětstvím a mládím to nedokázalo zcela ukonejšit. Ti, co v Žitavě zůstali, se zhusta začali přiklánět k radikalismu a extremismu. Dlouhodobě zde povážlivě boduje krajně pravicová Alternativa pro Německo (s převahou zvítězila v posledních volbách do městské i okresní rady) i různá hnutí popírající covid, propagující konspirační teorie a příchyllost k putinovskému Rusku.

Objevily se ale i nové možnosti – přeshraniční spolupráce, zřízení Vysoké školy Žitava/Zhořelec, aktivity různých podnikavých spolků i jedinců, ale i nové průmyslové zóny, supermarketů či turistické atrakce. Prvotřídní zajímavostí je zdejší expozice unikátních středověkých postních pláten. Demografický propad zpomalili noví obyvatelé z České republiky, Polska a v posledních letech také uprchlíci z Blízkého východu a Ukrajiny.

Ve městě však dodnes najdeme stovky opuštěných staveb, zpravidla překrásných a památkářsky hodnotných měšťanských domů, činžáků a vil. Řada z těchto objektů chátřala dlouhé roky a musela být demolována. Už v dobách NDR padla značně zanedbaná až vybydlená dolní část historického jádra, kterou nahradily paneláky, od roku 2009 kreativně rekonstruované do podoby bizarní pop-artové „umělecké čtvrti“ zvané Mandauer Glanz (Mandavský lesk). Smutné je, že bourání pokračovalo i po roce 1990. Uvádí se, že jen v centru Žitavy zmizelo těžko uvěřitelných šedesát historických domů. Ze známých a výrazných dominant města podlehl demolicí třeba legendární tkalcovna zvaná Mechanische, obří Könitzerova textilka, ale i několik kulturních hostinců či slavných hotelů.

Navzdory trnitě cestě, již si stále ještě prochází, k sobě Žitava dokáže člověka pevně připoutat. Je to město plné krásných staveb a zákoutí. A snad právě to, že se zpravidla jedná o odlesky zašlé slávy, nesmírně láká k prozkoumávání, inspiruje a vybízí k tvůrčímu hledání. Aktivní primátor Thomas Zenker i místní komunita badatelů, umělců a intelektuálů se s obdivuhodnou zarputilostí snaží město rozličně oživit. Troufli si dokonce na husarský kousek – kandidovat na Evropské hlavní město kultury 2025. Titul nakonec Žitavě bohužel přiznán nebyl, avšak kultura ožila a mnoho akcí v posledních letech svou úrovní a velkorysostí přesahuje rámec regionu. I přes přetrvávající demografické, sociální a ekonomické potíže tak město pozvolnými krůčky spěje k tomu, aby přestalo být „Žitavou umírající a romantickou“ a mohlo se opět chlubit hlavně tím druhým přívlastkem.

Martin Veselka

Demokratický střed

Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě

Vycházíme již od roku 2012

